

Virolainen filosofia virolaisessa kulttuurissa toisen maailmansodan jälkeen

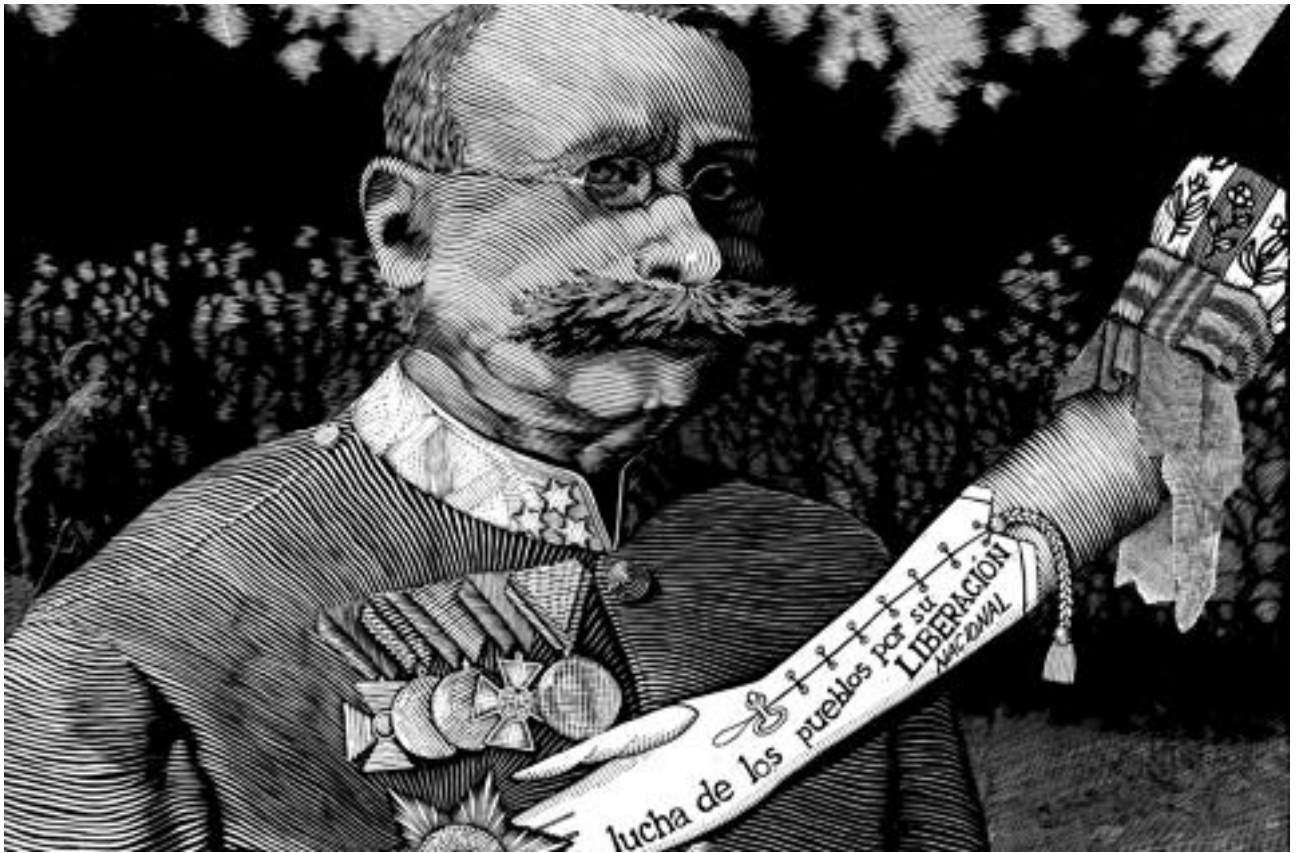
Filosofiaa tehdään koulukunnissa. Platonistit, aristoteelikot, kartesiaanit sekä brittiläiset empiristit erosivat toisistaan väitteiltään, perusteluiltaan sekä käsittelemänsä aineiston puolesta, mutta jossain määrin myös filosofian tekemisen tavaltaan. 1900-luvun alussa tapahtui filosofian tekemisen tapojen niin voimakas eriytyminen, että nykyisin puuttuu yhtenäinen käsitys siitä, millä perusteella luokittelemme jonkin teoksen filosofiaksi, toisen taas maalliseksi saarnaksi tai esimerkiksi taiteen muodoksi.

Sisältökoulukuntien rinnalle tulivat myös ajattelutavan koulukunnat. Hegel tai Heidegger eivät ole filosofeja Russellista, Mooresta tai myöhäisemmästä Wittgensteinista lähtevien analyttikkokojen mielestä, eivätkä myöskään wieniläisille positivistille. Sama pätee ilmeisesti myös toisin päin. Kyseessä on ristiriita ajattelutavan koulukuntien välillä. Perheenkaltaisuuden tyyppiset samanlaisuudet yksittäisten koulukuntien välillä oikeuttavat saman nimen, ”filosofia”, jatkuvaan käyttöön, mutta pelkkä sukunimien identtisyys ei tee kaikessa identtisiksi edes klooneja.

Ajattelutavan koulukunnat eivät liity johonkin tiettyyn maa-alueeseen. Niillä voi olla yhteys johonkin tiettyyn paikkaan sikäli, että tämän alueen asukkaiden piirissä dominoi jokin kulttuuri. Saksasta löytyy näiden rivien kirjoittamisen aikana analyttisiä filosofeja. Hitlerin Saksassa wieniläinen positivismi oli poissuljettu, mutta ns. kontinentaalinen filosofia mahdollista. Tässä mielessä ei ole olemassa Tallinnan tai Tarton filosofiaa, teologisen tiedekunnan tai filosofisen tiedekunnan filosofiaa, vaan tietyissä instituutioissa, laitoksissa ja paikkakunnilla enemmän tai vähemmän levinneitä filosofioita. Viron pienuuden takia jokin filosofian tekemisen tapa voi jostakin paikasta kokonaan puuttua ja jokin tapa voi saavuttaa myös monopoliaseman (joskus pahansuopuudesta, joskus sivistyksen puutteesta, joskus yksinkertaisesti sen vuoksi, että toisessa tavassa ei synny tätä työkseen tekeviä ammattilaisia).

Kahdennellakymmenennellä vuosisadalla maailma

muuttui monessa mielessä pluralistiseksi. Faktista pluralismia täydensi normatiivinen pluralismi. Se, mikä yhdelle filosofille on filosofiaa, ei ole sitä toiselle. Katsantokantojen pluralismille lisäksi myöskin yhtenäisten maailman klassifikaatioskeemojen tilalle tuli erilaisten luokittelujen rinnakkaisuus. Vuosisadan loppuun mennessä katosivat standardit universaaliopit, jotka määräsivät diskurssialueeksi kilpailun kentän ytimen (vallitseva) ja muiden sisältökoulukuntien (vähemmistökatantokannat) välillä. Analyttinen filosofia ei ole oppi, vaan ajattelutavan koulukunta, jossa on tilaa erilaisille vastakohtaisille järjestelmille ja tuloksille puolustettavien väitteiden sisällössä. Vuosisadan toinen puoli oli filosofiassa niin globaaliteorioiden välistä taistelua johtosemasta diskurssikentällä kuin myöskin globaaliteorioiden lajin kilpailua analyttisen (ja postanalyttisen) lajin kanssa.¹ Tämä taistelu on aiheuttanut nykyisen pluralistisen tilanteen. Filosofisessa diskurssissa puuttuu sisältökoulukunnallinen ydin. Diskurssia ei määrää enää mikään universaalisuutta tavoitteleva filosofinen järjestelmä. Taidekulttuuriin kuuluvassa diskurssissa on vielä säilynyt universaalisuutta tavoittelevien järjestelmien olemassaolo ja kilpailu (erityisesti Euroopassa), mutta vaikka ne pyrkivätkin ymmärtämään laajempaa osaa maailmasta, ne eivät pysty esimerkiksi tieteiden ja tekniikkokojen diskurssissa saavuttamaan merkittävää roolia. Englanninkielisten tietotekniikka-aikakauslehtien maailma on kardinaalisesti erilainen kuin Sartren, Heideggerin, Gadamerin, Derridan tai

Peeter Allik, *Freedom*. 80 x 600 cm, linolevykaiverrus, 1994

Deleuzen maailma. C.P. Snow toi esiin monta vuosikymmentä sitten kahden kulttuuri idean. Hänen erottelunsa oli huomattavasti vähemmän relevantti Neuvosto-Virossa kuin vuoden 1991 jälkeisessä Virossa, jossa sanomalehtien kulttuuriosastoissa tieteestä ei kirjoiteta.

Sosiaaliantropologeille ja sosiaalipsykologeille kulttuuri on käyttäytymismallien kokonaisuus (tähän kuuluvat myös ajattelumallit). Kansan kulttuurista kirjoittaessani käytän juuri tätä kulttuuri-käsitettä. Suurin osa eri aikoina filosofiaksi kutsutusta ei ole taiteen osa ja siksi ei ole tarkoituksenmukaista kaventaa diskurssia nostamalla yksi tämän alaosa monopoliasemaan. Myös fysiikasta on mahdollista kirjoittaa (kauno-)kirjallisuuskriittiseen diskurssiin kuluvia esseitä, jotka luonnollisesti jättävät ulkopuolelleen fysiikan itsensä. Tieteensosiologeja syytetään usein oikeutetustikin siitä, että ymmärtämättä itse tutkijoiden tutkimuskohdetta he eivät voi ymmärtää myöskään tieteessä ihmisten välillä vallitsevia todellisia suhteita. Voimme etsiä kauneutta ja voimme etsiä tosia väitteitä. Sekaannusta ja hätää syntyy, kun tavoitteet menevät sekaisin. Fysiikka ei ole taidetta, mutta fysiikka ei sulje taidetta pois (en kirjoita tässä taiteilijoista tai fyysikoista tai siitä, pystyvätkö he ymmärtämään toisiaan ”ymmärtämisen” mielessä teknisenä käsitteenä, jonka esitti R.G. Collingwood uudelleenluomisen käsitteellään).

Koska filosofiaa tehdään koulukunnissa, suurin osa sisältökoulukuntien filosofiasta on väistämättä reseptifilosofia -

filosofiaa toisilta saadun paradigman rajoissa. Systemiluoji on vähän; enemmistö sisältökoulukuntien jäsenistä kehittää, täydentää, täsmentää ajatuksia jonkin toisen muokkaaman paradigman sisällä. Tapareseption tapauksessa voi tapahtua omaperäisten sisältöjen luominen, mikä analyttisen tyyppin filosofiassa ei ole kuitenkaan uuden filosofian luomista, vaikka se ei ole myöskään pelkkää muistutuksien ja varoitusten keräämistä Wittgensteinin tarkoittamassa mielessä.

Silloin, kun tehdään reseptiosta filosofiaa, pitää tietenkin tehdä ero filosofian ja filosofoiden reseption välillä, olkoon sitten opettamisen tai lukemisen kautta, olkoon filosofian tekijöiden tai ei-filosofien joukossa. Ei-filosofien parissa tämä reseptio määräytyy ratkaisevasti heidän opiskeluaikanaan. Tästä johtuen näiden rivien kirjoittaja kuulee usein ikäistensä huulilla neuvostoaikeisten tietosanakirjojen väitettä, jonka mukaan filosofia on tiedettä (ei ole aivan selvää mistä, ja ei ole aivan selvää mitä tiede tällaisen väitteen esittäjälle merkitsee). Kulunut fraasi polkupyörien keksimisestä muistuttaa kuitenkin siitä, että filosofian tekeminen täysin ilman reseptiota on nykyisin mahdotonta. Filosofia on jo keksitty. Keksitty on paljon filosofioita.

Argumentaatio on filosofian yhtä erottamaton osa kuin todistaminen on matematiikassa. Luonnollisesti jokainen filosofi pyrkivä pyrkii esittämään tuloksia. Niitä hän voi esittää joko järkevien (myös empiiristen) perustelujen kanssa tai korvaamalla argumentaation emotionaalisella esityksellä tai vakuuttavilla määritelmillä.² Jälkimmäisessä

tapauksessa hän ei tee filosofiaa. Filosofia ei ole kokoelma väitteitä, filosofia on kokoelma perusteltuja väitteitä. Filosofian reseptio, joka ei omaksu filosofialle ominaista perustelua, merkitsee filosofian muuttumista ei-filosofiaksi. Filosofian nimellä kommunikaatiokentälle paikatut sanomat, jotka eivät sisällä perusteluita, eivät kuulu filosofiaan. Sellaisten tekstien ja niiden kirjoittajien paikka kulttuurissa sijaitse filosofian ulkopuolella, siksi en kutsu heitä seuraavassa esityksessäni filosofeiksi.

Edellä kirjoitetusta johtuu, että kun joku väittää tietävänsä mitä filosofia on tai että ”filosofia on alati ollut se ja se”, niin hän on esittämässä vakuuttavaa määritelmää ja kulttuurista valtapyrkimystä. Oikeutetusti voidaan väittää vain: ”Minulle on filosofia se ja se” tai ”Filosofiaksi on kutsuttu x:ää, y:tä, w:tä ja q:ta, w ja q ovat identtisiä nykyisin muilla nimillä tunnettujen ajattelutoiminnan muotojen kanssa, x ja z jakavat yhteisiä tunnuksia P, R ja S, vaikka ne muuten ovat toisensa ohjelmallisesti poissulkevia; minä kutsun filosofiaksi normatiivisesti x:ää ja deskriptiivisesti nykyisin x:ää ja z:aa.” Rationaalinen perustelu kuuluu näiden tunnuksien joukkoon, valmius omien premissiensä kriittiseen käsittelyyn samoin. Julistaminen ja saarnaaminen ovat toimintoja jotka jäävät filosofian ulkopuolelle, vaikka ne voivat esiintyä filosofian rinnalla esimerkiksi jossain filosofiaa mainostavassa toiminnassa.

Virossa ei ole vaikuttanut huomattavan filosofiaparadigman luojaa, ihmistä jonka keksimästä filosofiasta olisi tullut malliesimerkki jolle annettaisiin merkittävästi tilaa ainakin länsimaisen filosofian oppikirjoissa. Tämä on tietysti mielessä sattumaa, sillä kenelläkään ei ole nerojen synnyttämisen monopolia. Virolainen filosofia on tähän saakka ollut malliltaan reseptiofilosofiaa. Suurin osa Virossa esitetystä filosofiasta on ollut filosofian reseptiota.

Yksi filosofi ei tee filosofiaa. Parhaassa tapauksessa hän voi edesauttaa filosofian vastaanottamista siinä kulttuurissa, jossa hän itse on osallisena. Filosofisen koulukunnan status tarkoittaa, että filosofian tekemiseksi täytyy löytyä minimaalinen ’biomassa’, tietty määrä filosofeja, jotka ymmärtävät toisiaan ja pystyvät toistensa tekemisiä tukemaan. Nykyisin voi luonnollisesti omistaa sellaisia tukijoita riippumatta maantieteellisestä asuinpaikastaan, mutta ei ole suinkaan helppoa työskennellä jos kollegasi sijaitsevat sinusta tuhansien kilometrien päässä. Oxfordissa ja Cambridgessa minulta kysyttiin myötätuntoisesti, onko minulla

Virossa ketään jonka kanssa voisin pätevästi keskustella kapeasta erityisalastani. Pienen kansakunnan ei ole helppoa säilyä hengissä.

Tarton yliopistossa oli ennen vuotta 1940 parhaimmillaan 2 1/2 filosofeille tarkoitettua virkaa, mikäli niihin lasketaan myös filosofian historioitsijat. Vaikka Alfred Koortin tilalle olisikin löytynyt itsenäisiin tuloksiin kykenevä filosofi, hänellä ei olisi kuitenkaan ollut realistista mahdollisuutta asiansa kehittämiseen.³ Tämän lisäksi filosofian eksistenssi edellyttää myöskin riittävän henkisen kulttuurin kerrostuman olemassaoloa, kuten on monissa keskusteluissa painottanut Rein Ruutsoo. Tätä kerrostumaa emme voineet luoda Viron Tasavallan kahden ensimmäisen vuosikymmenen aikana. Seuraavaa kahtakymmentä vuotta ei tullut. Vaikka Viron Tasavallan juridinen jatkuvuus säilyi, kulttuurin tila muuttui ratkaisevasti.

Neuvostoliiton tyyppiset yhteiskunnat näkevät itsensä liberaalin valtion neutraalisuuden vastakohtana. Neuvostoliitossa oli muiden pakollisten ideoiden joukossa voimassa myös yksi, filosofiaksi kutsuttu henkisen toiminnan alue, jossa puolestaan oli voimassa pakollinen marxismiksi kutsuttu universaaliteoria. Mistään katsantokantojen pluralismista ei voinut olla puhetta, valtiovalta jakoi kaikki kannat oikeiksi ja vääriksi. Kun hallitus oli kerran näin päättänyt, niin sillä ei ollut enää merkitystä, että Karl Marx ja hänen rahoittajansa Friedrich Engels itse eivät suurimpana osana toiminta-aikaansa pitäneet itseään filosofeina. Heidän venäläiset seuraajansa G.V. Plehanov ja V.I. Uljanov (Lenin) pitivät heitä filosofeina ja tämä tulkinta oli Neuvostoliitossa voimassa normatiivisesti. Valtiovallan suhteen myötämie-lisiä ei-marxilaisia filosofeja uskonnollisten opetuslaitoksien ulkopuolella suvaittiin jonkin verran neuvostovallan alkuvuosina, joko toivossa että he ehkä myöhemmin saattaisivat siirtyä marxistien puolelle tai siksi, että heidän tuhoamistaan heti pidettiin poliittisesti epätarkoituksenmukaisena. J.V. Stalin alkoi kuitenkin 1930-luvulla epäillä filosofiaa ja filosofeja, minkä johdosta suurin osa filosofeista menetti joko elämänsä tai ainakin eksistenssinsä filosofina. Näinä vuosina rajoitettiin jyrkästi filosofian ja sen historian opetusta oppilaitoksissa, marxismin filosofisista näkemyksistä kerrottiin Kommunistisen Puolueen historian kursseilla (väitetään, että vastaava luku ainoassa oppikirjassa oli Stalinin itsensä kirjoittama).

Vuosina 1990-92 muuttuneessa kulttuuritilanteessa viro-

Eero Loone (syntynyt 1935), filosofian tohtori (1985), filosofian professori (1988), Tarton yliopiston prof. emeritus (2000). Loone toimi ennen eläkkeelle siirtymistään Tarton yliopiston filosofian osaston ja käytännöllisen filosofian laitoksen joh-

tajana. Hän on opettanut myös ulkomailla, kuten Cambridgen yliopistossa. Vuodesta 1990 asti hän on ollut Cambridgen yliopiston Clare Hall Collegen elinikäinen jäsen. Lisäksi hän on IAPS:n (International Association for Political Sciences) filosofian tutkimuksen komitean jäsen. Loone on julkaissut noin 90 tieteellistä julkaisua ja ollut kymmeniä kertoja kutsuttuna esiinty-

jänä ulkomaisissa korkeakouluissa. Lisäksi hän on osallistunut lukuisiin kansainvälisiin tieteellisiin konferensseihin. Loonen tärkeimpiä tutkimusalueita ovat historiatieteen ja yhteiskuntatieteiden filosofia. Hän on myös tutkinut Britannian historiaa ja eurooppalaisen filosofian historiaa.

lainen filosofia toisaalta jatkoi neuvostokauden filosofiaa ja toisaalta samanaikaisesti myöskin konfrontoi sitä. Uutta venäläistä filosofiaa Virossa ei syntynyt. Muuta menneisyyttä filosofeilla ei ollut. Toisen maailmansodan jälkeinen kulttuuri katosi neuvostovaltion mukana. Viimeisestä kymmenestä vuodesta en aio tässä systemaattisesti kirjoittaa. Silloin alkoi uusi kulttuuritilanne. Transformaation jälkeisessä Virossa poliitikot eivät välitä aktiivisesti filosofiasta, koska filosofia ei vaikuta suoraan politiikan tekemisen edellytyksiin. Liberaali neutraalisuus on hyväksytty hiljaisella sopimuksella. Virolaisessa filosofiassa on kehittynyt ajattelutavan pluralismi. Filosofien pienestä määrästä johtuen on sisältöpluralismi ajattelutapojen sisällä kuitenkin alikehittyneet.

Filosofia ja politiikka

Totalitaarisessa tai totalitaarisuuteen pyrkivässä yhteiskunnassa politiikka osoittautuu keskeiseksi, joskaan ei ainoaksi, filosofian kehitystä muovaavaksi tekijäksi. Totalitaarisessa yhteiskunnassa puuttuu liberaalinen ero julkisen ja yksityisen välillä. Tässä mielessä jokainen teko ja ajatus on politiikan osa, vaikkakaan ei ainoastaan politiikan. Ongelmallista on filosofian kiinteä yhteys politiikkaan erityisesti filosofian sisällön ja ajattelutavan tasoilla. Tällainen yhteys voi olla olemassa myös totalitaaristen yhteiskuntien ulkopuolella. Poliitiikan filosofia on relevanttia politiikan oikeuttamisen kannalta, mutta onko sitä myöskin metafysiikka?

Karl Popper väitti kuuluisassa Avoimessa yhteiskunnassaan, että Platonin ja Marxin, Hegelin ja Heideggerin filosofia johtaa väistämättä totalitarismin kannattamiseen. Popperin mielestä totalitarismin oikeuttaminen oli määrätynlaisen – suljetun – ajattelutavan tulosta, se ei johtunut filosofien henkilökohtaisista preferensseistä tai ihanteista.⁴ Popper ei epäillyt, että hänen arvostamiensa Platonin ja Marxin sisältökoulukunnat eroavat toisistaan kardinaalisesti. Hänen väitteensä kohdistui tapakoulukunnan suhteeseen politiikkaan (oikeampi olisi puhua metakoulukunnasta). Epäilemättä ihmisen käsitys omista päämääristään on olennainen, mutta tästä käsityksestä ei voida vielä johtaa ainakaan suoraan, minkälaisia arvostelmia muut tästä teosta muodostavat. Saatan haluta tehdä hyvää, mutta ymmärtämättömyyteni tai taitamattomuuteni vuoksi saan tulokseksi paha. Tämän lisäksi toiminnallamme on usein myös ennustamattomia seurauksia, jotka myöskin sulkevat pois yksinkertaisen johtopäätöksen hyvän ja pahan suhteen, joskus jopa totuuden ja epätotuuden suhteen.

Erilaisten katsantokantojen vakavasti ottaminen, niiden ymmärtäminen, kyky vertailla niitä keskenään ja omiin näkemyksiin, samoin kyky ymmärtää monenlaisia päätelmiä, keskustelun osapuolten luonnollisen tasavertaisuuden tunnustaminen, opponentin intellektuaalinen kunnioittaminen, fundamentaalisten erilaisuuksien suvaitseminen erimielisyyksistä huolimatta – nämä kuuluvat vahvan demokratian kansalaiskulttuuriin. Vapaa yhteiskunta on aina jollakin tavalla pluralistinen. Siinä tarvitaan kykyä toimia yhdessä niiden kanssa, joiden kanssa vallitsee erimielisyyksiä – eikä vain pakon sanelemana, vaan ymmärtäen että tämä on ainoa keino vapauden säilyttämiseksi. Kaikki filosofian suunnat, jotka edistävät asiallista keskustelua ja jotka opet-

»J.V. Stalin alkoi kuitenkin 1930-luvulla epäillä filosofiaa ja filosofeja, minkä johdosta suurin osa filosofeista menetti joko elämänsä tai ainakin eksistenssinsä filosofina. Näinä vuosina rajoitettiin jyrkästi filosofian ja sen historian opetusta oppilaitoksissa, marxismin filosofisista näkemyksistä kerrottiin Kommunistisen Puolueen historian kurseilla (väitetään, että vastaava luku ainoassa oppikirjassa oli Stalinin itsensä kirjoittama).»

tavat analysoimaan argumentteja sekä niihin perustuvia johtopäätöksiä, toimivat demokratian tukirakennelmina. Tässä mielessä Popper oli oikeassa⁵, vaikka useilta filosofian osilta puuttuu neuvostotyyppinen litteä poliittisuus ja toiset taas eivät pyri antamaan politiikalle määräyksiä. Filosofiat, jotka muovaavat vapaata ja demokraattista mentaliteettia, muodostavat tämän mentaliteetin omaksuneen maailman tukirakennelman. Fundamentaalisien auktoriteetin filosofiat eivät tue vapautta eikä demokratiaa.

Vuoteen 1945 mennessä Viro oli joutunut osaksi Neuvostoliittoa. Neuvosto-Eestin pelisäännöt asetettiin Moskovan kabineteissa ja näiden instituutioiden sellaisista päämääristä lähtien, joista ei informoitu virolaisia, muita Virossa asuvia henkilöitä, eikä myöskään muualla Neuvostoliiton alueella asuvia ihmisiä. Elämä tapahtui orwellilaisella kielellä, politiikan käsitteet ja teoriat kääntyivät nurinpäin. Diskurssi tämän kommunikaatiokentän alueella ei ollut luovan interaktiivinen, vaan instruktiivinen. Diskurssin muoto oli kaksikerroksinen tiedottaminen (julkinen viesti ja aliteksi, jotka joskus eriytyivät kirjalliseksi ja suulliseksi viestiksi). Filosofia oli järjestelmässä loogisesti poissuljettu. Tämä ei tarkoita, että filosofia välttämättä puuttuisi sellaisista yhteiskunnista. Myös kansallisuuslaite oli loogisesti poissuljettu, mutta todellisuudessa se oli kuitenkin olemassa.

Pakollinen monopolifilosofia erottaa neuvostoiimperiumin natsi-Saksasta. Viimeksi mainitussa olivat kyllä monet filosofiat kiellettyjä, mutta sieltä puuttui pyhiin teksteihin perustuva dogmaattinen maailmankatsomus. Natseilla ei ollut yhtä filosofiaa – esimerkiksi Fichten, Schopenhauerin, Nietzschen, Heideggerin, tai Alfred Baumlerin tai Ernst Krieckin filosofiaa. Sallitut filosofit saivat keskenään kilpailla. Julkinen toiminta oli tietysti sallittu vain tietyt kriteerit täyttävillä henkilöille – arjalaiset, tietyt kompaktit perusteet julkisesti tunnustavat henkilöt (nämä perusteet olivat olemassa myös ilman pyhiä tekstejä). Wieniläinen ja berliiniläinen positivismi oli natsi-Saksassa kielletty.⁶ Tässä Popper oli oikeassa: empirismi ja verifikationismi eivät voi olla yhteismitallisia totalitarismin kanssa.

Transformaation jälkeisessä Virossa vallitsee liberaali neutraalisuus. Vaikka jotkut poliittiset voimat Virossa sitä eivät ehkä kannattaisikaan, niin kaikkien virolaisia äänestäjiä edustavien poliittisten puolueiden yksiselitteinen sitoutuminen länsimaiseen kehitykseen estää ainakin jul-

kiset hyökkäykset demokraattisen yhteiskunnan periaatteita vastaan. Virolaisessa filosofiassa on kehittynyt ajattelutavan pluralismi ja filosofia on muuttunut yhtenäisestä henkisen toiminnan alueesta joukoksi ”erityisaloja”. Filosofien pienestä lukumäärästä johtuen on sisältöpluralismi ajattelutapojen sisällä kuitenkin alikehittynyt. Filosofien pienestä lukumäärästä johtuen myöskin tapojen pluralismi voi pian kadota.

Pöytälaatikkoon kirjoitettu filosofia ei ole aikalaishistorian osa. Sitä ei ole myöskään muutaman henkilön muodostamassa seurapiirissä suullisesti esitetty filosofia, jos se ei tavoita primääriyhmän ulkopuolisia henkilöitä. Emootioiden kommunikaatio aliteksteissä poikkeaa rationaalisen keskustelun interaktiivisesta diskurssista. Runo voi joskus levitä käsikirjoitettuna tai ulkoa opittuna ja suullisesti välitettynä. Keskustelun yhteistä diskurssikenttää sen sijaan ei voi syntyä pöytälaatikkofilosofian kautta. Koska filosofian konstitutiivisiin tunnuksiin kuuluu argumentaatio, vain julkisesti⁷ saatavissa olevat ja pitkäikäisille tallennusvälineille tallennetut tekstit (tähän saakka on se merkinnyt poikkeuksetta julkaisemista painetussa mediassa) voivat päästä filosofiaan ja sinne jäädä. Rationaalinen reflektio edellyttää yleisesti kaikkien saatavilla olevaa, fyysisesti muuttumatonta tekstiä. Luennot, keskustelut, pohdinnat ovat rationaalisen diskurssin osia, näiden tuloksellisuus ja relevanssi riippuu kuitenkin siitä, että keskustelun kohteena oleva ’asia’ pysyy samana. Muuten luomme eräänlaisen Hyde Parkin puheiden kulmauksen, jossa jokainen seisoo oman laatikkonsa päällä ja puhuu – mahdollisimman kovaäänisesti, kuuntelematta ketään muuta. Tosin, myöskin Hyde Parkin puhuja ei saa vihastua kenellekään vastaväittäjästä. Hyde Parkin väittelyn erottaa sisällöllisestä keskustelusta yksi olennainen seikka: Hyde Parkissa puhuja ja kuulijat eivät muodosta yhteistä luomisyhteisöä.

Filosofia on kirjoitettua filosofiaa kirjallisessa diskurssissa. Sokrates ei kirjoittanut mitään ja meiltä puuttuu mahdollisuus tarkistaa muiden kirjoittajien versioita Sokrateen filosofiasta. Modernissa yliopisto-opetuksessa opiskelijat lukevat eri sisältö- ja tapakoulukunnista lähtöisin olevia tekstejä. Neuvostovaltion painettuun sanaan kohdistama valvonta oli Stalinin kuoleman jälkeen hyvin paljon ankarampi kuin suullisiin sanomisiin kohdistettu kontrolli ja uudempien kilpailevien tekstien luokse pääsy rajoitettiin.⁸ Tästä ei seuraa, että suullinen filosofiaan kuuluva diskurssi olisi mahdotonta. Tästä seuraa vain, että suullinen diskurssi sijaitsee filosofiassa kirjoitusten välissä, mutta se ei korvaa kirjoituksia. Taiteessa tieteenkään diskurssia ei ole, vaikka emootioiden jakaminen ja emotionaalinen kommunikaatio on *sine qua non*.

Jokainen kulttuuri kudotaan useammasta loimesta. Virallisen, valtion määräämän kulttuurin lisäksi oli neuvostoaikaisessa Virossa olemassa useita vastakulttuureja. Niistä keskeinen oli museokulttuuri. Meillä oli kaunis museo, Viron Tasavalta (1918-1940, suom. huom.). Kun emme voineet olla julkisesti museona, olimme sitä ainakin sisäisesti tai kirjoittamismaailman ja ajattelumaailman välisellä harmaalla vyöhykkeellä – puhumismaailmassa, vihjeiden maailmassa. Olimme museoesineinä itsellemme.⁹ Sosiaaliantropologiassa mielessä oli olemassa myös valtion omaisuuden varastamisen kulttuuri, parhaimmillaan myös

»Transformaation jälkeisessä Virossa vallitsee liberaali neutraalisuus. Vaikka jotkut poliittiset voimat Virossa sitä eivät ehkä kannattaisikaan, niin kaikkien virolaisia äänestäjiä edustavien poliittisten puolueiden yksiselitteinen sitoutuminen länsimaiseen kehitykseen estää ainakin julkiset hyökkäykset demokraattisen yhteiskunnan periaatteita vastaan. Virolaisessa filosofiassa on kehittynyt ajattelutavan pluralismi ja filosofia on muuttunut yhtenäisestä henkisen toiminnan alueesta joukoksi ”erityisaloja”.»

kuninkaan ”eläkeläiseksi” eli stipendiaatiksi pyrkivän hoviväen kulttuuri. Filosoifeilla ei ollut neuvostoyhteiskunnassa mitään varastettavaa, mutta hoviherraksi pyrkimisen mahdollisuus oli avoinna. Kieltoyhteiskunnassa on syntynyt joskus maanalaisia kommunikaatiokenttiä, samoin maanalaisen toiminnan laillisia välineitä. Museo voi hyvinkin osoittautua sellaiseksi välineeksi (tämä selittää, miksi neuvostovaltiossa vaadittiin museo-oppaan selityksien ennalta paperille kirjoittamista ja tekstin tarkkaa esittämistä museoyleisölle). Totalitaarisessa yhteiskunnassa oli järjestäytyneen maanalaisen filosofian kommunikaatiokentän muotoutuminen vaikeutettu. Virossa sellaista kenttää – joka myöhemmin olisi vaikuttanut myöskin vapautumisen jälkeisen filosofian kehitykseen – ei muodostunut. Puolisallittua populaarifilosofiaa sai Virossa kyllä levittää – esimerkiksi Teologisen instituutin piirissä laadittujen tekstien kautta. Neuvostoimperiumissa esitettiin marxilaista filosofiaa tavallisesti ilman argumentoivaa toimintaa.¹⁰ Tulokset ja näitä perustelevät väitteet oli opittava ulkoa, vastakkaisista näkemyksistä annettiin arvio (arvottava kyltti). Muissa virtauksissa esitettyjä argumentteja ei pohdittu, minkä vuoksi arvio muuttui henkilökohtaisesta mielipiteestä (mahdollisesti jopa rationaalista) auktoritaariseksi toimenpiteeksi, ideoiden totuusarvon normatiiviseksi määrittämiseksi. Suurin osa marxistisen filosofian opetuksesta ja sen institutionaalisissa puitteissa kirjoitetusta ei ollut filosofiaa, vaan maallisia saarnoja. Tietyissä rajoissa sallittua oli teologinen tekstikriittinen argumentaatio, esitetyn väitteen yhtäpitävyyden osoittaminen valitun tekstin tai oikeaoppisten tekstien joukon kanssa. Näissä puitteissa filosofia oli keskiaikaisella tavalla fundamentaalisen auktoriteetin filosofiaa.

Fundamentaalisena auktoriteetin filosofia on kudottu saarnoista, jotka koskevat tuloksia.¹¹ Sillä ei ole periaatteessa merkitystä, onko viimekätisenä perustana raamattu, Korraani, Platon, Aristoteles, Hegel, Marx, J.S. Mill, Carnap tai Heidegger. Vapaassa ja pluralistisessa maailmassa puuttuu kokonaan ylin auktoriteetti. Tämä ei merkitse sitä, että ihmisen tulee kannattaa kaikkia aatteita. Myös käsitteellistäminen ei ole pelkkää nimilappujen liimaamista. Rationaalisen toiminnan osia ovat käsitteitä luova argumentaatio

vinen analyysi, jostakin tapahtumasta tietyn merkintätavan (termin) käyttöä perusteleva (oikeuttava) argumentaatio, sukunimien käyttö esim. kun käsitellään lajien välisiä eroja, niiden synnyn ja leviämisen eroja.¹²

Tekstikriittisen toiminnan taito edistää itsenäistä ajattelua.¹³ Monien Sisä-Venäjän yliopistojen opettajat olivat ihmeissään kuullessaan, että Tarton yliopistossa vaadittiin 1960-luvulta alkaen ortodoksisten tekstien lukemista ja niiden itsenäistä pohdintaa. Erimielisyydet tulkinnassa vaativat menettelysääntöjä. Totalitaarisessa yhteiskunnassa nämä menettelysäännöt ovat viime kädessä filosofian ulkoisia (kuten olivat myös filosofianulkoisia keskiaikaisessa kristillisessä tai islamilaisessa kulttuurissa). Samaan aikaan tekstikritiikki on ensisijaisesti (perinteistä) filologista toimintaa, joka antaa sekä filosofialle että filosofian historian tutkimukselle välineen, mutta ei itsenäisesti filosofiaan kuuluvia tuloksia.

Stalinin kuoleman ja erityisesti NKP:n vuoden 1956 XX kongressin¹⁴ (jossa tuomittiin Stalinin kauden terrori) jälkeen myös intellektuaalisen toiminnan mahdollisuudet avartuivat. Filosofia tuli pakolliseksi oppiaineeksi yliopistoissa (kuitenkin vain osittain, ja vieläkin rajoitetummin teknillisissä korkeakouluissa). Filologeille ja historioitsijoille opetettiin pakollisena filosofian historiaa. Marxismi pysyi pakollisena ainut-teorian, marxismin väitteet ja käsitteistö määräsivät diskursin muodon. Marxismin tai Venäjän keskeisen neuvostovaltan kannattajat katsoivat kaikkea marxismin silmälasien läpi. Muilta oli riistetty kaikki abstraktin ja teoreettisen maailman tai sen osien jäsentelyn ja käsitteellistämisen välineet. Samaan aikaan rajoitettiin myös filosofiaan ulkoisten auktoriteettien roolia filosofian sisäisten kiistojen ratkaisemisessa.¹⁵

Virossa valtiovalta edellytti virolaisten valtionvastaisuutta automaattisesti, riippumatta puolueen jäsenyydestä. 1960-luvun loppupuolelta alkaen filosofina työskentelevien henkilöiden jäsenyys kommunistisessa puolueessa muuttui pakolliseksi tehokkaamman sosiaalisen kontrollin toteuttamiseksi. Päätös tehtiin virolaisten ei-filosofien aloitteesta.¹⁶

Joskus valtiovalta rajoitti myös kannattajiensa yrityksiä hyödyntää filosofin roolia politiikassa. 1970-luvulla alkoi sovunistisesti ja antisemitistisesti toimimaan A. G. Gorjatshova.¹⁷ Orwellin maailmassa sovunistinen valtiovalta ei salli sovunistisia ilmaisuja kaikkien saatavissa olevissa teksteissä ja näin kävi, että sensuuri (Glavlit) ahdisteli myös A. G. Gorjatshovan kirjoituksia.

Neuvostofilosofiaan kuului filosofinen poliisi, jonka tehtävänä oli paljastaa vääriä väitteitä. Järjestelmä edellytti, että on olemassa täysin oikeita ja täysin vääriä väitteitä mistä tahansa, vaikka myönsikin samalla, että jossakin kysymyksessä emme ehkä tunne vielä totuutta. Filosofisina poliiseina olivat filosofit itse. Virossa filosofisen poliisin johtajan aseman saavutti Tarton yliopiston filosofian professori ja Viron Tiedekatemian jäsen Jaan Rebane. Rebane oli kyvykäs filosofi, jonka lahjakkuus ilmeni analyttisessä filosofiasa, jota hän kumminkaan itse ei halunnut harrastaa. Neuvostoyhteiskunnassa tästä suunnasta ja aihepiiristä ei ollut odotettavissa tukea uralla etenemiselle. Hänen laajempi intressialueensa oli epistemologia, mutta myös siinä jäi hänen lahjakkuutensa toteutumatta. Tasavertaiseksi kilpailijaksi englanninkielisen maailman filosofeille analyttisessä

»Vuosina 1989–92 muuttui poliittinen tilanne Virossa jyrkästi. Henkinen vapaus laajeni räjähdysmäisesti. On epäselvää, kuinka hyvin se mahtui länsimaisen standardin mukaisiin kehyksiin. Marxismi on länsimaissa hyväksytty ja marxilaiset tai jälkimarxilaiset virtaukset akateemisesti edustettuna. Noitavainoja (marxisteja vastaan, suom. huom.) Virossa ei syntynyt, joitakin harvoja neuvostotyylisiä huudatuksia joissakin sanomalehdissä lukuun ottamatta. Polemiikka marxismista ei syntynyt. Marxilaisia filosofeja Virossa ilmeisesti ei enää ole.»

hengenfilosofiassa hän ei noussut. Jaan Rebasen luennot ja ensimmäiset työt olivat varmasti raikkaita verrattuna vallitsevaan venäläiseen epistemologiaan (tai sen puuttumiseen) ja hän opetti useille opiskelijasukupolvelle, että filosofia ei ole vain tyhjien sanojen tuottamista. Filosofiapoliisina ja äärettömän epäkarismaattisena henkilönä Rebane vaikutti siihen, että 1970-luvun lopulla kiinnostus filosofiksi ryhtymistä kohtaan Virossa hiipui. Rebasella oli myöskin aktiivinen rooli Rein Ruutsoon vainoamisessa ja lopulta syrjäytämässä filosofian ulkopuolelle (vaikka hänellä olisi ollut valittavana myös kaksi muuta toimintamallia – noudattaa vain passiivisesti käskyjä tai yrittää puolustaa¹⁸).

Neuvostofilosofien lempiharrastuksena oli tunnetusti sen pohtiminen, mitä on filosofia. Neuvostotyypillisissä yhteiskunnissa tällaisen pohdinnan tulokset muuttuvat automaattisesti virallisiksi normeiksi. Häviäjät heitetään filosofista ulos, ts. niiltä kielletään intellektuaaliseen elämään osallistuminen. Vapaassa yhteiskunnassa tällaista ulosheittämistä ei voi tapahtua. Väärinkäsityksien ilmetessä siirrytään toiselle alueelle. Joku tämän päivän runoilija voi olla tämän päivän mielessä myös filosofi, mutta se ei tee hänen runouttansa filosofiaksi eikä filosofiaa runoudeksi. Jokaisen runoilijan ei tarvitse olla molempia.

Henkilökohtaisilla ominaisuuksilla on pienessä kulttuurissa joskus ratkaiseva vaikutus henkisen elämän osaluokkien, tutkimusalueiden ja toiminnan tason muotoutumiseen. Neuvostoyhteiskunnassa oli mahdollista orientoitua uran luomiseen, mutta ei tarvinnut olla välttämättä henkinen poliisi. Hyvänä esimerkkinä tästä on Andrus Parkin elämä. Hänen lahjakkuutensa, ahkeruutensa ja toimintansa tulokset ilmensivät varmasti halua tulla huomatuksi. Poiketen Rebasesta Parkin toiminta liittyi lännen analyttiseen filosofiaan ja löysi siellä myös tunnustusta.

Vuosina 1989–92 muuttui poliittinen tilanne Virossa jyrkästi. Henkinen vapaus laajeni räjähdysmäisesti. On epäselvää, kuinka hyvin se mahtui länsimaisen standardin mukaisiin kehyksiin. Marxismi on länsimaissa hyväksytty ja marxilaiset tai jälkimarxilaiset virtaukset akateemisesti edustettuna. Noitavainoja (marxisteja vastaan, suom. huom.) Virossa ei syntynyt, joitakin harvoja neuvostotyylisiä

huudatuksia joissakin sanomalehdissä lukuun ottamatta. Polemiikka marxismista ei syntynyt. Marxilaisia filosofeja Virossa ilmeisesti ei enää ole.¹⁹

Filosofia instituutioissa

Stalinin jälkeinen filosofian palauttaminen Neuvostoliitossa²⁰ merkitsi institutionaalisesti filosofian opetus- ja tutkimusvirkojen perustamista. Virossa avautui mahdollisuus 50-70 ammattifilosofin toiminnalle, pääasiassa korkeakouluissa. Valtiovalta oli epäilemättä valmis virolaisten puuttuessa käyttämään myös viron kieltä taitamattomia filosofeja. Tarton yliopistossa työskentelivät Stalinin aikana pääasiassa juuri sellaiset henkilöt. Filosofian historiaa opetettiin Tarton yliopistossa venäjäksi institutionaalisista syistä myöskin myöhemmin, koska filosofisen koulutuksen omaava Rem N. Bljum ei halunnut opettaa dialektista materialismia, venäjänkielisiä opetusryhmiä taas ei riittänyt viron opetusvelvollisuuden täyttämiseksi. Vaihtoehtoinen henkilö olisi ollut viron täysin taitamaton Leonid Stolovits, joka kuitenkin suostui opettamaan dialektista materialismia. Näin institutionaaliset seikat määräävät joskus henkisen elämän sisällön.

Vironkielinen opetus tarjosi työtä myös virolaisille. Neuvostoliiton poikkeuksellisen korkean tohtorin arvon saavuttivat kolme virolaista: Jaan Rebane, Andrus Park ja Eero Loone. He olivat kuitenkin vähemmistönä kaikkien Virossa toimivien VAK:in²¹ tohtorien joukossa. Filosofin viroissa olevista virolaisista pysyivät kuitenkin enemmistönä, myös sotilaskorkeakoulun perustamisen jälkeen Jägalassa.

Opetettava filosofia jaettiin dialektiseksi ja historialliseksi materialismiksi. Ensimmäiseen kuului metafysiikan ja epistemologian lisäksi lyhyt katsaus Marxia edeltävään ja myöskin 1900-luvun filosofiaan. Toiseen kuului historiallinen sosiologia sekä valtio-opin perusteet, lisäksi opetuksen kannalta hieman etiikkaa ja estetiikkaa. Filosofian historia oli itsenäinen kurssikokonaisuus, jota opetettiin historioitsijoille ja filologeille. Kurssiin kuului ainakin yleiskatsaus eurooppalaisten filosofien keskeisistä väitteistä.²² Sanalle ”metafysiikka” annettiin poikkeuksellisen negatiivinen merkitys, joka vaikuttaa edelleen monien vanhempien ihmisten ajattelumaailmassa, vaikka he kannattivat tuolloin Viron itsenäisyyttä ja vastustivat marxismia.

Se mitä opetettiin ja tehtiin 1940–50-luvulla Virossa filosofian nimen alla, ei suurelta osin ollut filosofiaa. Tilanne alkoi muuttua 1960-luvulla Tarton yliopistossa, joka neuvostoajan loppuun saakka olikin filosofian tekemisen keskus Virossa. Nykyisin Tarton yliopistossa voi suorittaa opintoja kaikilla akateemisilla tasoilla. Tallinnan polyteknillisestä korkeakoulusta (nykyisin Tekniikkayliopisto) kehittyi Tarton yliopistosta ammatillisen epäonnistumisen vuoksi syrjäytettyjen mutta valtiolle uskollisten filosofien karkotuspaikaksi. Vuoden 1991 jälkeen teknillisen yliopiston filosofia hiipui, koska ne filosofit jotka silloin olivat sinne jääneet eivät kyenneet kytkemään toimintaansa länsimaiseen traditioon. 1999 teknillisen yliopiston johto aloitti uuden yrityksen ainakin filosofian opetuksen palauttamiseksi ja professori Ülo Kaevats alkoi etsimään teknilliseen yliopistoon rekrytoitavia filosofeja.

»1960-luvulla tapahtui filosofian uudelleensyntyminen ja joillakin osa-alueilla (tieteenfilosofia) syntyi kansainvälisiä kytkentöjä. Lahjakkaimmat ihmiset yrittivät jäsentää ja selkeyttää maailmaa itsenäisesti. Keskusjohtoisesti ja auktoritaarisesti johdetun yhteiskunnan keskuksessa tapahtuneet muutokset avarsivat mahdollisuuksia myös periferiassa. Alkoi tai syntyi uudelleen kansallisten filosofien kehittyminen Georgiassa, Armeniassa, myöhemmin myös Liettuassa.»

Neuvostotyyppisissä yhteiskunnissa oli olemassa instituutio, joka koostui tutkijoista joilla ei ollut opetusvelvollisuutta – Tieteiden Akatemia. Neuvostoliiton Tieteiden Akatemian roolina oli alun perin tieteen eliitin säilyttäminen (vaikkakin ei välttämättä jokaisen yksittäisen tutkijan henkiinjääminen), koska teollistuminen ja bolshevikien tavoitteiden toteutuminen ei olisi ollut mahdollista ilman tutkijoita, joiden asenne punaisia kohtaan oli tyypillisesti vihamielistä. Myöhemmin kehittyi Akatemian yhteys sotateollisuuteen ja sitä alettiin käyttää myöskin valtion johdon neuvonantajana. Keskitetyssä järjestelmässä myöskin Akatemian neuvostotasavalloissa sijaitsevilla haaraosastoilla (jotka olivat muodollisesti itsenäisiä akatemioita) olisi pitänyt jokaisessa olla filosofian osasto, mutta riittämättömän henkilöstömäärän vuoksi ja koska pieniä yksiköitä ekonomisista syistä ei sallittu, Virossa sellaista yksikköä ei syntynyt ennen vuotta 1968. Yksikön (”sektori”) intellektuaalinen vaikutus oli pieni. Sektorin hiipuminen Viron itsenäisyyden palauttamisen jälkeen oli väistämätöntä. Länteen orientoituneen intellektuaalisen johtajan ja tämän tukiryhmän puuttuminen teki tämän instituution toiminnan vuoden 1991 jälkeen filosofisena instituutiona mahdottomaksi. Neuvostotyylinen filosofia on Virossa luonnollisesti vieläkin säilynyt (ilman Marxin, Engelsin ja Leninin sitaatteja ja termejä ”dialektinen ja historiallinen materialismi”). Eniten on tämä tyyli (ja jopa sisältö) levinnyt eräissä tallinnalaisissa oppilaitoksissa.

Filosofien institutionaalisten virkojen määrä laski 1990-luvulla Virossa olennaisesti. Yliopistoille ei ole kannattavaa tarjota laajapohjaista yleissivistystä. Niiden opetuskäsitystä määrää ammatillisen koulutuksen ideologia, joka dominoi Riigikogussa.²³ Tämän vuoksi filosofian opettaminen ei filosofeille on vähentynyt. Liberaalin sivistyksen käsite ei ole Virossa vielä millään vaikuttavalla tavalla levinnyt. Sen sijaan filosofien makrovapaus valita vapaasti tutkimusalueensa ja koulukuntia on yhteiskunnallisesti taattu. Institutionaalisesti muodostuneiden filosofisten mikror ryhmien vähyydestä johtuen koulukunnan ja tutkimusaiheen valinta on kuitenkin edelleen vahvasti riippuvainen filosofian ulkoisista tekijöistä. Kansainvälinen rahoitusjärjestelmä suosi siir-

tymäkauden aikana selvästi tutkimusaiheita, jotka tukivat yhteiskunnan orientaatiota demokratian vahvistamiseen (suosittiin politiikan filosofiaa kieli- tai tieteenfilosofian sijasta). Tämän kirjoittamisen ajaksi ei ole vielä tiedossa, mikä tulee olemaan EU:n korkeakoulutuksen yhdenmu-kaistamisvaatimuksen vaikutus Virossa.

Uuden vuosisadan alussa on filosofian tekeminen Virossa säilynyt vain julkisissa korkeakouluissa. Tarton yliopistossa kehittyi uudelleen itsenäistymisen jälkeen angloamerikkalaisen tapakoulukunnan varovainen rinnakainelo erään mannermaisen sisältökoulukunnan kanssa (heideggerilaisuus). Yksityiskorkeakoulujen taloudellisen epävarmuuden vuoksi niissä ei ole voinut kehittyä kansainväliseen kommunikaatioyhteisöön osallistuvien filosofien ryhmää. Kyvykäs analyyttinen filosofi Mart Raukas on työskennellyt vuorotellen Tallinnan pedagogisessa yliopistossa ja eräässä yksityisessä oppilaitoksessa. Tosin ylimenokaudella syntyi Tallinnassa lupaavalta näyttävä yksityinen korkeakoulu: Eesti Humanitaarinstituut (EHI). Niin ihmis- kuin taloudellisten resurssien vähyyden vuoksi EHI ei kehittynyt filosofisen ajattelun ja opetuksen keskuksiksi Virossa. EHI:ssä on vakituksena työntekijänä ollut tavallisesti vain yksi filosofi. Satunnaisten tuntiopettajien lista voi olla merkittäväkin, mutta kaikki listalla olevat eivät osallistu jatkuvasti filosofian kehittämiseen. EHI:n opetusohjelma on kunnianhimoisempi kuin opettajat näissä oloissa kykenevät toteuttamaan, filosofian opetus ei ole representatiivista. Todellisuudessa EHI:ssä on käynnissä ns. mannermaisten tapakoulukuntien filosofoiden reseptio. Sivistykseen kuuluu taitojen lisäksi myös monipuolinen perehtyminen alalla jo aikaisemmin tehtyyn. Yksi tai kaksi filosofia ei pysty antamaan opiskelijoille alan perussivistystä.²⁴

Vapaassa yhteiskunnassa puuttuu erottelu jaottelu virallisiin tai epävirallisiin instituutioihin. Silti on mielekästä erottaa ammatillinen eli kokoaikaisen toiminta ja vapaa-ajan harrastustoiminta, samoin palkallinen ja palkaton toiminta. Virossa ei ole syntynyt filosofien yhdistystä, jolla olisi säännöllistä toimintaa. Tarton yliopiston yhteydessä toimii Madis Kõivun perustama ja monien vuosien aikana myös hänen johtamansa analyyttisen filosofian seminaari, joka yhdistää vapaan sivistystyön ja nuorten filosofien ammattitaidon kehittämistoiminnan.²⁵

Filosofioiden reseptio

Kulttuurireseptiota on mahdollista tutkia pysyvästi säilytetävien tekstien tasolla. Menneisyydestä on vaikea tehdä mielipidetutkimuksia. Neuvostoaikaisen yksityisen mielipiteen tutkimuksia on vieläkin vaikeampi toteuttaa. Kyselyjen avulla ihmisten muisteista esiin kaivettujen esimerkkien edustavuuden arvioimiseksi tarvitsimme mielipiteiden jakautumista koskevaa tilastoa. Sellaisen tilaston luominen on nykyisinkin suuria ihmis- ja rahallisia resursseja vaativaa toimintaa. Menneisyyttä koskevia tutkimuksia tästä meitä kiinnostavasta aiheesta ei ole. Tämän vuoksi rajaan tarkasteluni vain filosofisen analyysin tuloksiin ja antropologiseen muistamiseen.

Virolainen filosofia sijaitsi vuoteen 1991 saakka idän ja lännen rajalla. Filosofian reseptio tuli ei-filosoifeille joko

menneisyydestä tai Itä-Euroopasta. Karl Marx oli länsieurooppalainen ajattelija, mutta Vieroon hänen vaikutuksensa ehti vasta idän kautta kiertäneen reseption välityksellä. Neuvostomarxismi muokkasi ihmisissä filosofian tapamallin. Neuvostovallan ei-legitiimistä asemasta virolaisten silmissä seurasi, että esimerkin kieltäminen muuttui ymmärtämättömyydeksi filosofiaa kohtaan lajina ja koko lajin kieltämiseksi.

Toisin kuin historiankirjoittajilla, filosoifeilta puuttui oma museo, jossa elää ja johon viitata epäsuorasti kirjoituksiin ja jonka varastoihin voisi päästää vain uskollisempia oppilaitaan. Vuoteen 1940 mennessä ei ollut filosofia vielä ehtinyt Virossa syntyä. Filosofien ammatillinen valintatilanee neuvostovallan olosuhteissa käsitti olennaisesti rajoitetun valikoiman nykyajan tai menneiden aikojen filosofiaa. Filosofit erottuivat toisistaan sen puolesta, kuka ja miten pyrki joko sallitun valikoiman rajoja laajentamaan tai vaihtoehtoisesti sopeutumaan. Joku saattoi innostua Hegelistä. Koska Moskovan filosofista poliisia sattui hallitsemaan hegeliläinen mafia, Hegel oli hyväksytty tai jopa suositeltava valinta. Sallittuna lähtökohtana tutkimukselle oli aina myös klassinen marxismi tai neuvostovenäläinen vastakulttuuri monipuolisuudessaan. Myös länsimaisten suuntauksien käyttö tutkimuksen lähtökohtana oli mahdollista, mikäli näitä ei ollut suoranaisesti kielletty.

Venäläinen filosofia käytti hyväkseen poliittisten mahdollisuuksien avartumista N. Hruštševin valtaannousun jälkeen. 1960-luvulla tapahtui filosofian uudelleensyntyminen ja joillakin osa-alueilla (tieteenfilosofia) syntyi kansainvälisiä kytkentöjä. Lahjakkaimmat ihmiset yrittivät jäsentää ja selkeyttää maailmaa itsenäisesti. Keskusjohtoisesti ja auktoritaarisesti johdetun yhteiskunnan keskuksessa tapahtuneet muutokset avasivat mahdollisuuksia myös periferiassa. Alkoi tai syntyi uudelleen kansallisten filosofoiden kehittyminen Georgiassa, Armeniassa, myöhemmin myös Liettuassa. Vuoden 1968 jälkeen alkoi taas mahdollisuuksien kaventuminen ("stagnaatio"), mutta joukkomurhien aikaan ei enää palattu.

Imperiumi-uskollisuus oli neuvostoyhteiskunnassa tärkeämpi kuin marxismi-uskollisuus. Venäläiset filosofit olivat automaattisesti myös imperiumiuskollisia, vaikka eivät aina tämän imperiumin kolonialististen suhteiden kannattajia. Heidän filosofiset etsintänsä eivät koskettaneet imperiumin tai sen auktoritaarisen järjestelmän perusteita. 1970-luvulta alkaen marxismia huolivat vain harvat venäläiset filosofit: heidän toimintaa luonnehditaan tavallisesti sanoilla "kriittinen marxismi". Tämä oli välillä sallittua ja välillä kiellettyä. Kuten Raymond Taras ja James P. Scanlan ovat osoittaneet, "kriittiset marxistit" olivat uhkana valtiovalan legitimeettiä perustelevän argumentaation perusväitteille tämän argumentaatiokentän rajojen sisäpuolella ja siten hajottivat tätä legitimeettiä hallitsevan eliitin silmissä.²⁶ Virossa "kriittistä marxismia" edusti Rem N. Bljum, joka opetti Tarton yliopistossa. Virolaisten parissa hänellä oli merkittävää vaikutusta tuolloin ainoastaan Jaak Allikin ajatteluun, joka kuitenkin pian poistui filosofiasta politiikkaan ja teatteriin.

"Kriittisestä marxismista" pitää erottaa "analyyttinen marxismi", marxismin tutkiminen analyyttisen filosofian tavalla. Jokaisesta filosofisesta koulukunnasta voi tulla tutki-

muksen kohde, olkoon kysymyksessä Platon, Hegel, Hume tai Kant. Lisäksi analyttisessä tutkimuksessa voidaan joko kannattaa tai vastustaa tutkittavan koulukunnan positiivista väitteistöä filosofian tekemisen tapana (analyttinen marxismi ei ole hagiografia). Analyttisen marxismin keksivät toisistaan riippumatta Gerald A. Cohen (toimii Englannissa) ja Eero Loone.²⁷ Rem N. Bljum ei pystynyt koskaan omaksumaan analyttisen tapakoulukunnan menetelmiä (eikä olisi todennäköisesti myöskään halunnut sitä tehdä).

V. Biblerin ja A. Arsenvin posthegeliläisyys vaikutti olennaisesti tieteenfilosofi Rein Vihalemmiin, joka toimi myös Thomas Kuhnin ei-positivistisen ja jälkipositivistisen tieteenfilosofian markkinoijana Virossa. Neuvostovallan heikkenemisen aikana ja Karl Popperin teoksien vaikutuksesta hän kehittyi kohti englanninkielisessä maailmassa vallitsevia ajatustapoja. Virolaiset historianfilosofit (Eero Loone, Andrus Park²⁸ ja Aleksander Uiibo) olivat suuntautuneet realistis-analyttiseen englanninkieliseen filosofiaan. Eero Loone, joka on aina omaksunut myös Kantin, Deweyn ja Collingwoodin ajatuksia, säilytti tämän suuntauksensa myös Viron vapautumisen jälkeen. Aleksander Uiibo poistui filosofiasta ja Andres Park kuoli odottamattomasti.

Uudelleenitsenäistyneeseen Viroon on tulossa myöhäinen Wittgenstein Mart Raukasin ja ehkä vielä jonkin aikaa myös Eero Loonen välityksellä. Madis Kõivun kiinnostuksen kohteena on Frege. Koko analyttinen filosofia on reseption lähteenä useammalle Tarton nuoren polven filosofille, erityisesti analyttisen filosofian seminaarin ja yhdistyksen kautta.

Esteetikona aloittanut ja institutionaalisesti filosofian historioitsijana toimiva Ülo Matjus evoluutui Husserlin kautta Heideggerin pariin ja kerää nyt voimakkaasti ympärilleen nuoria heideggerilaisia. Heideggerilaiset ovat tähän asti olleet valta-asemassa ammatikseen kirjoittavassa kontinentaaliossa filosofissa, ja toistaiseksi heidän julkisessa toiminnassa on ollut keskeinen käännoistominna reseptio.

Tallennettu filosofia

Neuvostoliitossa käännettiin paljon myös filosofiaa. Virossa filosofiaa käännettiin poikkeuksellisen vähän ja satunnaisesti. Latvian ja Liettuan tilannetta voimme tässä asiassa vain kadehtia. Etelänaapureihimme verrattuna tilanne jatkuu edelleen samanlaisena. Vanhemman maailmanfilosofian reseptiota käännoisien välityksellä Virossa ei ole tapahtunut.

Viroksi käännettiin Marxia (myös Leniniä, mutta Lenin ei ollut filosofi). Oppikirjoja oli tuolloin sallittu vain kääntää: tarttolaisten julkaisemat vironkieliset teokset täydensivät oppikirjoja rationaalisen tulkinnan filosofian osalta. Uudelleenitsenäistymisen jälkeen ilmestyi C. D. Joadin poikkeuksellisen vanhentunut filosofian oppikirja, jonka ainoana ansiona on Viron käännoiskulttuurin ja Uku Masingin kielenkäytön demonstraatio. Kaksi viroksi ilmestynyttä filosofian alkuperäisoppikirjaa (joista toinen ilmestyi Ruotsissa²⁹) eivät sisällä oikeasti filosofiaa, mutta Künnapasin kirja on käyttökelpoinen filosofien teesejä sisältävänä käsikirjana.³⁰ Esa Saarisen filosofian historian

»Esa Saarisen filosofian historian oppikirjan ilmestyminen on todellinen panos virolaisessa filosofiassa. Saarinen kirjoittaa englantilaisittain (ja epäsuomalaisittain?) hyvin luettavaa tekstiä, näennäisen keveyden takana avautuu kuitenkin filosofien argumenttien tuloksien todellinen vertaileva rekonstruktio. Kouluille tarkoitettu Indrek Meosin filosofian oppikirja, joka sisältää myös joidenkin alkuperäisteoksien käännoiksiä, paljastaa kuitenkin kirjoittajan rajoitettua ymmärrystä filosofiasta sekä venäläisillä filosofeille tyypillisiä virheitä länsimaisten ajattelijoiden ajatusten tulkinnassa.»

oppikirjan ilmestyminen on todellinen panos virolaisessa filosofiassa. Saarinen kirjoittaa englantilaisittain (ja epäsuomalaisittain?) hyvin luettavaa tekstiä, näennäisen keveyden takana avautuu kuitenkin filosofien argumenttien tuloksien todellinen vertaileva rekonstruktio. Kouluille tarkoitettu Indrek Meosin filosofian oppikirja, joka sisältää myös joidenkin alkuperäisteoksien käännoiksiä, paljastaa kuitenkin kirjoittajan rajoitettua ymmärrystä filosofiasta sekä venäläisillä filosofeille tyypillisiä virheitä länsimaisten ajattelijoiden ajatusten tulkinnassa. Kaikesta huolimatta juuri tämä on filosofian oppikirja ja sisältää todella filosofiaa.

Virossa tehtyä alkuperäisfilosofiaa julkaistiin niin viroksi kuin myöskin venäjäksi. Venäjäksi kirjoitetut tekstit jäivät Virossa pienen filosofipiirin ulkopuolella tuntemattomiksi. Sen sijaan Neuvostoliitossa nämä olivat erittäin etsittyjä. Tarton yliopisto perusti filosofian julkaisusarjan, josta käytännössä kehittyi vuosikirja (ja bibliografinen harvinaisuus). Vuodesta 1958 alkaen ilmestyi kaikkiaan 37 nidettä.³¹ Sarja oli yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta venäjänkielinen, pääasiassa siksi että näin sen toivottiin saavuttavan mahdollisimman laajan vaikutusalueen silloisen Itä-Euroopan filosofisessa diskurssissa. Julkaistut tekstit edustivat mahdollisimman korkeaa tieteellistä tasoa, Virossa niiden lukijoina olisi ollut vain osa pienilukuisesta ammattifilosofien joukosta. Sarjan venäjänkielisyys oli meidän oma tietoinen ratkaisumme ja se mahdollisti kommunikoinnin ammattilaisten filosofien kulttuurin ja vastakulttuurin kanssa Viron ulkopuolella. Vironkielisen sarjan julkaiseminen oli sallittu. Englanniksi julkaiseminen oli ongelmallista ja tarvittava lupa edes yksittäisen kirjan julkaisemiseksi jäikin saamatta.

Viron kiellä sen sijaan onnistui kirjoittaa teemoista,

Peeter Allik, *Useless niceties*. 80 x 600 cm, linolevykaiverrus, 1999

jotka silloin sijaitsivat sallitun rajoilla (vieraantuminen³² tai esim. arvo-ongelma), esittää kirjoissa järkevää tieteenfilosofiaa, metafysiikkaa tai jopa olosuhteisiin nähden siedettävää tietoteoriaa. Alkuperäisfilosofiaa julkaistiin Viron Kirjailijaliiton kuukausilehdessä *Looming*. Tämän tehtävän otti sittemmin *Akadeemia*, jossa julkaistujen käännöksiä ja alkuperäistekstien taso on huomattavan korkea. Viron kielellä julkaiseminen muuttui filosofin toiminnan kannalta vaaralliseksi vasta vuoden 1991 jälkeen. Koska virolaiset luonnontieteilijät eivät nähtävästi osaa itse arvioida luonnontieteellisten julkaisujen tieteellistä tasoa, he säätivät järjestyksen jonka mukaan yliopisto-opettajan viran säilyttämisen ehtona on tutkimuksien ei-vironkielinen julkaiseminen (tätä tukee rahoitusjärjestelmän välityksellä tieteenkin myös Viron opetusministeriö). Korkeatasoinen kirjoittaminen viron kielellä muutettiin näin epärationaaliseksi toiminnaksi. Olemme palanneet neuvostoaikaiseen puhumismaailmaan.

Filosofia-läheinen ajattelu

Edellytän luonnollisesti, että filosofia voidaan erottaa uskonnosta, teologiasta, sanataiteesta ja (ainakin 1900-luvulla) myös journalistisesta maailman jäsentelystä, puhumattakaan puhtaasti poliittisista aatteista. Neuvostoaikana nämä erot hämärtyivät ja sinä aikana kehittyneille sukupolville ne ovat vieläkin vaikeasti ymmärrettävissä. Se mitä tuolloin opetettiin marxilaisena filosofiana, pyrki universaaliteorian asemaan. Sosiologiaa käsiteltiin filosofian osana, politiikan tiedettä ei ollut. Filosofit luennoivat suullisesti, luentojen

julkisena päämääränä oli marxilaiseen filosofiaan tutustuttaminen, alitekstinä oli usein kuitenkin yhteiskunnallisten ongelmien pohdiskelu. Siten esimerkiksi tieteenfilosofiassa oli sosiaalinen funktio tieteen oikeuttajana. Virossa toimi tällä alueella erityisesti Lembit Valt, mutta myöskin Tõnis Loit ja Lössenkon vastaisessa taistelussa Mihhail Makarov.

1960-70-luvulla huomattavia kulttuuritapahtumia olivat Gustav Naanin kirjoitukset ja julkiset esiintymiset, jotka käsittelivät vallan ja hengen teemaa (viroski: *võim* ja *vaim*) ja myöhemmin myöskin seksuaalisuutta. Naanin yleisöluennot täyttivät monisatapaikkaisia luentosaleja ja nostattivat kiihkeitä jälkikeskusteluja. Ensimmäinen aihealue sijoittui selvästi poliittisen ajattelun kentälle ja Naanin kehittelyt tarjosivat kaikille teoreettista selitystä ja perusteluja emotionaalille tuolloisen valtiovallan kieltämiselle. Toinen alue, seksuaalisuus, oli neuvostovallan aikana tabu. (Eero Loonen Marxia käsittelevästä artikkelista leikkasi *Virallisen Rahva Hääl* -päivälehden toimitus pois Marxin itsensä sanat ihmisen seksuaalisista tarpeista.) Tabuista puhuminen oli vastakulttuuriin kuulumisen tunnusmerkki.

Siirryttäessä neuvostotyypisestä yhteiskunnasta vapauden ja vapaan markkinatalouden yhteiskuntaan aloitettiin sosiaaliteorian kehittelyn Ain Park ja Rein Ruutsoo. Parkin toiminnan keskeytti odottamaton kuolema. Ruutsoon tulokset on saatavissa ensisijaisesti englanninkielisinä artikkeleina Viron ulkopuolella julkaistuihin kirjoihin. Rein Ruutsoon paluu virolaiselle kommunikaatiokentälle voi joskus vielä toteutua.

Estetiikan kuulumisesta filosofiaan voidaan vakavasti keskustella. Fundamentaalisia taiteen teorioita luodaan myös professionaalisen filosofian ulkopuolella (niin

virka- tai työsuhteen mielessä kuin myös siinä mielessä, sijoittuuko esteetikkojen töiden diskursusikenttä kyseiselle alueelle). Juri Lotmanin selvästi vastakulttuuriin kuuluvan taidekäsityksen vaikutus virolaisten kulttuuriin oli vähäinen. Museokulttuurissa vaikeuksia aiheutti venäjän kielen riittämätön osaaminen, mutta myöskin vähäinen kiinnostus toisenlaista ajattelua kohtaan ja haluttomuus sitä ymmärtää. Tietoisuus Juri Lotmanin töistä kasvoi vasta neuvostovallan viimeisellä vuosikymmenellä.

Tarton yliopistosta löysi poliittisen turvapaikan Leningradissa oppinut esteetikko Leonid Stolovits.³³ Hänellä oli keskeinen asema Neuvostoliiton taiteenfilosofiassa. Leonid Stolovitsin ja hänen lisäkseen vain yhden, kahden kirjoittajan työt tuhosivat stalinistisen taide-käsityksen, joka teki taiteesta vain tiedostamisen välineen ja poliittisen asean. He palauttivat käsityksen taiteesta esteettisenä ilmiönä. Virolaisessa kulttuurissa tätä sanomaa ei tarvittu. Me muistimme, että taide (myös kirjallisuus, musiikki jne.) oli jotain muuta kuin politiikka. Virolaiseen museoon sisältyi kiista siitä, voiko tai pitäisikö taiteeseen sisältyä jokin sanoma taiteen ulkopuolisille alueille. Virolaiseen esteettis-taiteelliseen ajatteluun Stolovits merkittävästi ei vaikuttanut (sitäkin enemmän että hän ei osannut viroa). Hänen toiminta Tarton yliopistossa esti kuitenkin sen, että filosofeja olisi käytetty taiteen poliiseina – siten laajentaen sallitun rajoja Viron taide-elämässä.

Kirjallisuusteorian ja taiteen rajoilla työskenteli jonkin aikaa myös Margit Sutrop, joka jatkoi opintojaan ja väitteli tohtoriksi Konstanzin yliopistossa työllään, joka sijoittuu filosofia-vaikutteeseen kirjallisuusteoriaan. Nykyisin hän on tästä aihepiiristä poistunut ja siirtynyt etiikkaan. Toinen, joka aloitti estetiikassa, on Marek Volt, joka myöskin on aloittanut julkaisemisen Viron ulkopuolella.

Filosofian historia muodostaa filosofian ja historian yhteisen alueen. Filosofianhistorioitsijan ongelma ei ole filosofian ongelma, vaikka hänen aineistonaan on filosofia. Neuvostovallan olosuhteissa filosofian historia toimi suojaavana kylttinä ei-marxilaisten filosofioiden kannattajille. Oppilaitoksissa vallitsi tendenssi korvata filosofian historia filosofien teesien esittämisellä. Vaikka marxilainen filosofian historia (pragmatismien yhtenä muotona) on loogisesti mahdollista, se ei toteutunut Neuvostoliitossa. Rem N. Bljumin kirjoitukset olivat kommunismi-uskollisia, 'kommunistisen' hallinnon vastaisia, mutta niissä puuttui looginen historiallinen kysymyksenasettelu. Kyseessä oli kokeilu filosofian ja journalistisen kirjoittelun rajoilla, mutta se ei ollut filosofian historiaa.

Esipuheet, aihepiirit, sisällöt

Neuvostomarxismien rajoissa oli olemassa eroja filosofian tekemisen tavassa, vaikka niitä ei voi pitää täysimääräisesti koulukuntina. Luonnollisesti löytyi myös paljon yksinkertaista tyhjien sanojen tuottamista. Neuvostoihmisten keksintö oli esipuhefilosofia. Autoritäärisessä yhteiskunnassa tärkeätä oli alistuminen ja siihen kuului alistumismerkkien demonstratiivinen esittäminen. Esi- ja jälkipuheissa vannottiin uskollisuutta Marxille ja Leninille, tekstiin sijoitettiin sinne tänne heidän auktoritatiivisia sitaatteja, mutta

»Historianfilosofian synty oli virolaisen filosofian suurimpia saavutuksia. Sana itse oli kielletyn alueen rajoilla: monet käsikirjat leimasivat historianfilosofian porvarilliseksi ilmiöksi (neuvostoihmiset eivät saaneet olla sen kanssa tekemisissä missään positiivisessa mielessä). Institutionaalinen ratkaisu löytyi tieteenfilosofian tai filosofian historian kyltin alla.»

muutoin kirjoitettiin mitä itse haluttiin (vaikka ei ihan kaikkea, mitä haluttiin). Esipuhefilosofisilla teoksilla oli oma esoteerinen alitekstinsä. Mitä 'epäilyttävämpi' teksti, sitä enemmän uskollisuutta Marxille vannottiin. Vuoden 1991 jälkeen venäläisessä filosofiassa poistettiin uskollisuusvakuutukset ja sitaattit, mutta kaikki muu jäi entiseksi (ainakin entisenkaltaiseksi).

Filosofi, joka toimi virallisen marxismien-leninismien rajoissa, ei voinut mitenkään rehellisesti toistaa monia sitaatteja ja oppikirjojen väitteitä, koska niiden ristiriita todellisuuden ja uudempien tieteiden luoman kuvan kanssa oli ilmeinen. Filosofit etsivät järkeenkäyviä tulkintoja ja eksplikaatioita.³⁴ Suurin osa neuvostoaikaisista filosofisista pohdintoista olikin eksplikaatioita, joiden avulla päästiin eroon monista typeryyksistä. Jaan Rebasen toteuttama matemaattisen logiikan rehabilitointi (yhtenä ensimmäisistä Neuvostoliitossa) ja Mihhail G. Makarovin tutkimus filosofisen realismien ('materialismien') sosiaalisesta ympäristöstä³⁵ ovat esimerkkejä tällaisesta toiminnasta. Rationaalille tulkinnalle läheisiä olivat myös M. G. Makarovin ja Tönis Loitin tutkimukset jotka osoittivat että T. D. Lössenkön 'opin'³⁶ samaistaminen evoluutioteorian kanssa ei ole perusteltua. Tietävästi Lössenko puolusti väitteitään vetoamalla niiden identiteettiin darwinismien kanssa ja filosofiseen pätevyyteen, koska edes väärennetyt faktaväitteet eivät riittäneet perustelemaan tämän seikkailijan biologisia teorioita.

Suhteellisuusteorian puolustuksella Gustav Naanin toimesta, joka herätti huomiota vapaassa maailmassa, oli suuri vaikutus Neuvostoliiton filosofiassa mutta Virossa se jäi lähes tuntemattomaksi. Tietävästi II maailmansodan jälkeen useat venäläiset filosofit ja jotkut fyysikot hyökkäsivät Suhteellisuusteorian kimppuun nimittäen sitä antimarxistiseksi. Stalinin viimeisten elinvuosien aikana ja vielä joitakin vuosia myöhemmin käytettiin Naania antimarxistin esimerkkinä vaikutusvaltaisissa venäläisissä julkaisuissa. Vuoteen 1953 asti tämä tarkoitti ratsastamista tiikerin selässä, sillä julkisesti antimarxistiksi leimatut ihmiset passitettiin vankileireihin. Virossa ja virolaisten silmissä Naan esiintyi neuvostopoliisina. Sellaisena hän toimi myös 1980-luvun lopulla, kun hän taisteli virolaisten itsenäisyys-aatetta vastaan painetussa mediassa. Välikaudella hän kuitenkin esiintyi virallisena oppositionäärinä ja hänen yleisöluentonsa täyttivät Tarton yliopiston suurimpia luentosaleja. Sääty-yhteiskunnassa akateemikoille sallittiin enemmän vapauksia kuin tavalliselle älymystölle.

Koska alkuperäisestä marxilaisuudesta sen klassisella aikakaudella puuttui filosofia, oli mahdollista esittää omia näkemyksiä koulukunnan peruskäsitteiden kehittelyä ja/tai niiden 'oikeana' tulkintana. Todellisuudessa tällainen esitys tarkoitti uuden filosofisen sektorin luomista tai ajattelua jonkin sektorkoulukunnan rajoissa. Rationaalisen tulkinnan filosofian rinnalle tuli näin pyhän tulkinnan filosofia. Viimeinen oli mahdollista myös neuvostomarxismien ulkopuolella, muiden pyhien tekstien pohjalta.

Filosofin aihepiiriin valintaan vaikutti halu (tai sen puuttuminen) laajentaa vapauden aluetta. Etiikka ja politiikan filosofia eivät olleet mahdollisia juuri millään rehelliisyyden asteella (etiikan ja poliittisen filosofian historian tekemiseksi olisi ehkä ollutkin rajallisia mahdollisuuksia). Rehellinen vasemmistolainen Uno Uri kirjoitti kirjan vapauden metafysiikasta.³⁷ Metafysiikalla ja tieteenfilosofialla oli yhteiskuntafilosofiaa vähemmän kytköksiä politiikkaan ja Stalinin jälkeisen suojasään oloissa kannatti valita aihepiiri juuri näiltä alueilta. Virossa toimi poikkeuksellisen lahjakas metafysikko Mihhail Makarov, jonka sympatia kuului kontinentaaliseen filosofialle. Silloisen Tarton yliopiston rehtorin Fjodor Klementin suosituksesta alkoivat monet tarttolaiset tekemään tieteenfilosofiaa. Lembit Valdinin tutkimus malleista fysikaalisen ajattelun rakenteissa sijoittui aikansa tieteenfilosofian eturintamaan, siirtymärajalla lauseiden ja yksittäisten arvostelmien analyysin tasolta tekstikokonaisuuden syvärakenteiden tasolle. Tõnis Loitin kirjoitukset biologian filosofiasta oikeuttivat teoreettisesti anti-lössenismiä ja niissä toteutui silloisen biologian filosofian reseptio Virossa. Eero Loone valitsi historianfilosofian sivistyksellisten edellytysiensä lisäksi myös siksi, että historianfilosofiassa pystyi analysoimaan yhteiskuntaa ja jopa marxismia vapaammin.

Näkyvin metafysikko 1900-luvun toisella puoliskolla Virossa oli epäilemättä Mihhail G. Makarov. Hänen tutkimuksensa tavoitteen ja tavoitteellisuuden käsitteiden suhteesta koko länsimaisessa filosofiassa selvitti, mitkä ovat teleologisen kausaalisuuden idean kumoamiseen johtavan argumentaation loogiset perusteet. Kokonaiset opiskelijasukupolvet opiskelivat Tartossa metafysiikkaa Makarovin kirjasta filosofian kategorioista ja omaksuivat näin filosofisen ajattelun kulttuurin. Usein räikeät poliittiset esimerkit tässä kirjassa olisivat voineet kuulua myöskin esipuhefilosofiaan ja monet opettajat näitä sellaisena käsittelevätkin. Nykyisin on metafysiikka Virossa hiipunut.

Englanninkielisessä maailmassa on kielifilosofia nykyisin keskeisessä asemassa. Neuvostoliitosta oikea kielifilosofia puuttui, se korvattiin myöhemmin käännöksinä. Virossa kielifilosofia oli vieraan vallan aikana satunnainen ilmiö. Jaan Rebane osoitti analyttisesti, miten perinteisen filosofian käsitteistö ja keskustelut sen sisällä liittyvät luonnollisen kielen instituutioihin, joita filosofit silloin eivät tiedostaneet eivätkä tiedosta. Uuden sukupolven kielifilosofiaan on tullut Mart Raukas analyysineen Tuomas Akvinolaisen kielifilosofiasta. Raukas on tyyppillinen analyttisen tapakoulukunnan edustaja, joka ratkaisee selvästi rajattuja ongelmia, jotka näyttävät joskus kapeilta ja teknisiltä. Tarton analyttisen filosofian seminaariin osallistujat tekevät myös kielifilosofiaa. Raukas harrastaa myös analyttistä uskonnonfilosofiaa. Jotakin arvoa omaavaa epistemologiaa pystyi

neuvostovallan olosuhteissa tekemään vain tieteenfilosofiassa, jota esipuhefilosofisesti kutsuttiin silloin varovaisesti tieteen metodologiaksi ja logiikaksi. Siihen suuntaan ohjasi tarttolaisia silloinen yliopiston rehtori Fjodor Klement, joka ilmeisesti halusi nähdä yliopistossa mieluummin korkeatasoista filosofiaa, kuin poliittista kaunopuheilua. Venäläiset tieteenfilosofit osallistuivat tasavertaisina maailman tieteenfilosofiaan. 1960-luvulla alkoi kehittyä omaperäinen virolainen koulukunta, joka yhdisti filosofisen pohdinnan tieteenhistoriaan. Tieteenfilosofista näkyvin oli epäilemättä Lembit Valt. Rein Vihalemm opetti tieteen käsitteen ja rakenteen dialektiikkaa.³⁸ Hän sovelsi myös Thomas Kuhnin kehityksellisen tieteenfilosofian ideoita. Toomas Sutt tarkasteli biologian filosofian lisäksi antroposentrismien erilaisia tulkintoja ja niiden ongelmia. Uuden sukupolven tieteenfilosofista on pisimmälle päässyt Endla Lõhkkivi, joka tarkastelee realismien ja relativismien taistelua nykyajan tieteen (myös tiedon) sosiologiassa.

1970-luvun keskellä alkoi virolaisen tieteenfilosofian hiipuminen. Lembit Valt ja Tõnis Loit lopettivat aktiivisen tutkimustoimintansa. Rein Vihalemm ponnistukset pitää alaa hengissä eivät riittäneet, kun nuorten ihmisten tulo filosofiaan tyrehtyi ja yhteydet kansainväliseen tieteenfilosofian kehitykseen oli katkaistu. Fundamentaalin epistemologia Virossa puuttui. Vapautumisen jälkeen pystyttiin Tarton yliopistossa kylläkin luomaan tieteenfilosofiaa, muttei tietoteorian (tai metafysiikan ja tietoteorian) professuuria. Tieteenfilosofia on lisäksi valtaosin analyttistä ja tämän suunnan kehittämiseksi puuttuivat Tarton yliopistossa joka tapauksessa suotuisat mahdollisuudet.

Mielen filosofiaa Virossa ei ollut, huolimatta ja ehkä myös johtuen Jaan Rebasen ilmaisemasta kiinnostuksesta asiaa kohtaan.

Historianfilosofian synty oli virolaisen filosofian suurimpia savutuksia. Sana itse oli kielletyn alueen rajoilla: monet käsikirjat leimasivat historianfilosofian porvarilliseksi ilmiöksi (neuvostoihmiset eivät saaneet olla sen kanssa tekemisissä missään positiivisessa mielessä).³⁹ Institutionaalinen ratkaisu löytyi tieteenfilosofian tai filosofian historian kyltin alla. Virolaiset historianfilosofit suuntautuivat alusta alkaen englanninkielisen analyttisen filosofian tekemisen tapaan ja pyrkivät esittämään sen esiin nostamiin ongelmiin omia alkuperäisratkaisujaan (esim. Andrus Park ja Eero Loone historiallisen selityksen ongelmiin, Andrus Park narratioon). He kysyivät uusia, alkuperäisiä kysymyksiä historiankirjoittamisesta ja loivat uusia käsitteitä. Heidän töissään löytyi viittauksia länsimaisiin lähteisiin tuntuvasti enemmän kuin neuvostofilosofeihin. Heidän töitään ilmestyi byrokraattisista esteistä huolimatta lännessä ja heidän töistään kirjoitettiin lännessä.⁴⁰ Virolaisen kulttuurin sisällä historianfilosofian merkitys oli vähäinen. Virolaiset eivät osanneet riittävästi venäjää voidakseen lukea muuta kuin populaarifilosofiaa.⁴¹ Vanhempi ja keski-ikäisten sukupolvi ei halunnut lukea mitään sellaista minkä julkaisija oli joku epämääräisessä institutionaalisessa asemassa oleva henkilö. *Ad hominem -argumentti* oli valloillaan niin virallisessa neuvostomentaaliteetissa kuin myöskin kansallisessa vastakulttuurissa. 1900-luvun viimeisinä vuosina Virossa historianfilosofiaa enää ei ole tehty.

Etiikka itsenäisenä filosofisena ajatteluhaarana puuttui

neuvostoyhteiskunnassa kokonaan. Etiikasta oli käytännössä mahdotonta kirjoittaa edes filosofian historian alueella. Etiikka alkaa Viron uudelleenitsenäistymisen jälkeen vasta Valdar Parven kirjoituksilla lääketieteen etiikasta.⁴² Myös politiikan filosofia puuttui. Marxismi sisälsi poliittista sosiologiaa ja poliittista ideologiaa, mutta siitä puuttuivat kaikki nykyajan politiikan tieteen ja politiikan filosofian osat, poislukien normatiivinen sosialistisen vallankumouksen käsite. Englanninkielisessä läntisessä maailmassa (mutta myös saksankielisessä) politiikan filosofia on kehittynyt räjähdyksmäisesti ja keskeiseksi on noussut politiikan filosofian ja etiikan raja-alueella sijaitseva ongelmakenttä kuten oikeudenmukaisuus ja yksilön oikeudet. Virossa on tällä alueella tehty tutkimuksia 1990-luvulla Tarton yliopistossa.

Oikeusfilosofian kehityksen Virossa käynnisti Igor Gräzinin toteuttama länsimaisen oikeusajattelun reseptio ja hänen tämän pohjalta kehittämänsä näkemykset oikeudellisesta tulkinnasta. Juristi Ilmar Tammelon työt tulivat Virossa tunnetuiksi vasta itsenäistymisen jälkeen. I. Gräzin on nykyisin poistunut politiikkaan ja kvasiakateemiseen maailmaan. Pienessä valtiossa voi yhden ihmisen liikkuminen vaikuttaa koko ajatteluhaaran kehitykseen vaikuttaen niin sen nousuun kuin myöskin häviämiseen. Gräzinin kaltaista toista kirjoittajaa Virossa tällä hetkellä vielä ei ole.

Filosofia demokratian henkisessä kulttuurissa

Teollisessa yhteiskunnassa on korkeakulttuuri teoreettisesti kaikkien saatavilla. Lukutaito ei ole enää esoteerinen ammattiala tai vaikeasti omaksuttava tsunftikäsiyö.⁴³ Tästä ei voida silti tehdä sellaista johtopäätöstä, että jokaisesta voisi tulla viulusolisti, ammattimatemaatikko tai filosofi. Tästä ei voida päätellä myöskään, että jokainen kykenisi nauttimaan viulusolistin esiintymisestä tai matemaatikon tai filosofin työn lukemisesta. Kantia pidetään suurena filosofina, mutta tämä ei tee hänen teoksiaan luettaviksi jännitysromaanin tavalla.

Virolainen filosofia on monessa suhteessa epätavallista. Vallankumouksellisten muutoksien yhteydessä vanhaan järjestelmään kuuluneet ajattelijat, ovatpa he kuuluneet siihen kannattajina tai vastustajina, eivät tavallisesti siirtyneet uuteen järjestelmään menestyksellisesti ja aktiivisesti. Virossa monet neuvostoaikana tunnetuiksi tulleet filosofit jatkoivat filosofista toimintaansa neuvostokauden päätyttyä. Toisin kuin post-kommunistisen Venäjän filosofit, virolaiset pystyivät vaikeuksitta liittymään länsimaisten filosofien diskursseihin.

Virossa puuttuu 30-35 vuotiaiden filosofien ns. väli-sukupolvi.⁴⁴ Filosofia edellyttää riittävää sivistystä ja elämänkokemusta. Sokrates saattoi filosofian keksiä, nykyisin tullaan filosofiaan koulutuksen kautta. Uudet filosofiaan tulijat ovat kuitenkin vielä liian nuoria ja kokemattomia vaikuttaakseen alan kehittymiseen kansainväliseen filosofiseen keskusteluun osallistumisen kautta. Filosofi tarvitsee luovaa toimintaa varten koulutuksen ja kyvykkyyden lisäksi elämänkokemusta.

Mikäli valtiomme politiikka ei tuhoa filosofiaa (tähän saakka näin ei ole tapahtunut), niin 21. vuosisadan ensimmäisellä neljänneksellä filosofiasta voi tulla virolaisen

kulttuurin jonkinlainen osa. Kulttuurin osan voivat tukahduttaa tietysti myös kulttuurin osalliset, jotka eivät kuulu valtion poliittikkoihin.

Demokraattinen yhteiskunta ei tarkoita vain markkinointiyhteiskuntaa tai kaikkien saarnaajien sallimista. Demokraattisen yhteiskunnan rakenne edellyttää monipuolista (interaktiivista) rationaalista, keskustelemaan kommunikaation kenttää. Nykyajan englanninkielisen filosofian opettaminen ja tekeminen argumenttien ja väitteiden monipuolisena ja eri näkökulmista toteutuvana analyysinä merkitsee demokraattisen ajattelutavan harjoittamista opetuksessa ja yhteisesti omaksuttujen väitteiden muuttamista itsestään tietoisiksi ajattelukokonaisuuksiksi.⁴⁵ Rationaalisuuden säilyttäminen on filosofian tehtävä kulttuurissa. Kenenkään ei tarvitse olla rationaalinen, mutta ilman järkeä ei ole ihmistä.⁴⁶

Lasihelmipeli ei ole kulttuurin osa. Tietäminen ja taide ovat kulttuurin osia. Lasihelmipeliä pelaavat sen pelaajat lasihelmipelin itsensä takia. Heille se tarjoaa nautintoa, se on heille tottumus ja monesti he eivät osakaan mitään muuta. Muut eivät tarvitse lasihelmipeliä, toisin kuin sirkusta. Rahoittakoot lasihelmipelin pelaajat siis itse harrastuksensa, koska se on heidän yksityistä toimintaansa. Mutta kun lasihelmipelin pelaajat vaativat itselleen huomiota ja rahaa ja suurin tai epäsuurin keinoin siirtävät filosofian tekemiseen ja opetukseen tarkoitettuja rahoja lasihelmipelin pelaamiseen, silloin alkaa irrationaalisuuden valta.

Taide ei ole lasihelmipeli. Emotionaalisuus on ihmistä rakentava ominaisuus. Emotionaalisuuden tekeminen on ihmisen avartamista (tai sulkemista). Taiteen jatkuminen on julkinen huoli, ei yksityisharrastus. Minulle on samantekevää, minkälaisen hallinnollis-taloudellisten kylyttien avulla taide säilyy, kunnes pelejä ei sekoiteta keskenään. Minulle ei ole vielä aivan samantekevää, tuleeko Virossa olemaan filosofiaa tai annetaanko viisauden kasvin versoja kuitua.

Suomentanut Rain Ots

Viitteet

1. Puhun länsimaisen tyyppien filosofioista, koska niiden ympäristö oli relevantti virolaisen kulttuurin kannalta. W. Stegmüllerin tarkoittama epäkommunikatiivisuus (vrt. Stegmüller, W., *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*. I. Kröner, Stuttgart 1989) ja yhteismitattomuus jopa länsimaisten filosofoiden välillä on vieläkin jyrkempi, mikäli termin "filosofia" merkityskenttään sisällytetään myös itämaiset opetukset.
2. Vakuuttavan määritelmän käsitteen keksi Charles L. Stevenson 1930-luvulla. Ks. *Ethics and Language*. Yale University Press, New Haven 1960 (pbk ed.), s. 206–226 et al. Paradigmaattisena esimerkkinä vakuuttavan määritelmän käyttämisestä Stevensonille on Platon.
3. Koortin kulttuurirooli oli juuri reseption välittämisessä, ja siinä välitystehtävänsä se oli aikanaan hyvinkin merkittävä. Vuoden 1965 jälkeen Tarton 'viralliset' filosofit suosittelivat lukemaan juuri Koortia. Nykyisin ovat hänen reseptiota toteuttavat työnsä jo luonnollisesti vanhentuneet ja mielenkiintoisia lähinnä kulttuurihistoriallisessa mielessä. Alkuperäiset koulutoiminnan ulkopuolelle jäävät ajatukset Koortilla todennäköisesti puuttuivat täysin.
4. Popper, K. R., *The Open Society and Its Enemies*. Vol. I-II. Lontoo, Routledge & Kegan Paul 1966.
5. Kirjallisuudessa kiistellään vieläkin, johtuiko Heideggerin asema Natsi-Saksan politiikassa hänen filosofiastaan tai voiko siitä ylipänsä johtaa mitään politiikan filosofiaa. Vrt. esim. Farias, Victor,

- Heidegger and Nazism*. Temple University Press, Philadelphia 1989; Ott, Hugo, *Martin Heidegger: a Political Life*. Fontana Press, Lontoo 1994; Sluga, Hans, *Heidegger's Crisis: Philosophy and Politics in Nazi Germany*. Harvard University Press, Cambridge MA 1993; Gellner, Ernest. "The Nazi Jew-Lover." Gellner, Ernest, *Encounters with Nationalism*. Blackwell, Oxford and Cambridge MA 1994, s. 145–158. Virossa emme ainakaan tajua, kuinka tuhoisa voi olla minkä tahansa natsi-yhteyden vaikutus ihmisen uralle ja yhteiskunnalliselle asemalle demokraattisissa länsimaissa.
6. Se oli myös Neuvostoliitossa kielletty.
 7. Julkinen ei tarkoita aina samaa kuin läillinen.
 8. Väin luennoilla tapahtuva opetus ei synnyttä diskurssikenttää. Luentoja pidettiin myös neuvostoyhteiskunnassa. Oli mahdollista pitää luentoja toisilleen ja hyödyntää luennoilla kuultua oman ajattelunsa kehittäessä. En siis väitä, ettei luentoja tarvittaisi. Rypäleet ovat happamia niille, jotka eivät tule niiden kanssa toimeen.
 9. Tästä ks. Myös Loone, Eero, Eesti riik ja rahvas maailmas. *Eesti tulevikusuundumused*. Eesti Teadlaste Liit, Tartu 1995, s. 13–32.
 10. Lännessä löytyi ja löytyy vaikutusvaltaisia ja tunnettuja marxisteja, jotka argumentoivat esittämäänsä (esim. Louis Althusser, R. Bhaskar, Alex Callinicos). Neuvostoaikana eläneen virolaisen mielestä tuntuu usein käsittämättömältä, että joku voisi olla vapaaehtoisesti marxisti ja vieläpä vaikutusvaltainen. Tämän selittäminen kuuluu sosiologian, ei filosofian tehtäviin.
 11. Nämä tulokset ovat varmasti aivotoiminnan tuloksia, mutteivät välttämättä ajattelutoiminnan tuloksia. Ne voivat olla myös intuition tuloksia.
 12. Luettelo ei ole tarkoitettu tyhjentäväksi.
 13. Vaatimus osata lukea itsenäisesti raamattua oli protestantismin aseena keskiajan lopulla.
 14. V. I. Leninin repressiotoimintaa ei tuomittu, eikä myöskään yhteiskuntaluokkiin kohdistuvaa väkivaltaa. N. Hruštševin päätöksen inhimillinen merkitys oli kuitenkin suuri. Totaalinen pelko korvautui spesifisellä pelolla, koska osoittautui mahdolliseksi kehittää henkiin jäämisen strategioita. Määräykset tulivat entiseen tapaan Moskovasta.
 15. Filosofian instituutioiden rakennetta ja niiden toimintaa kontrolloitiin olennaisesti filosofian ulkoisesti.
 16. Tõnu Luik astui puolueen jäseneksi. Tarttoon poliittiseen karkotukseen saapunut Juri Tsertin liittyi Virossa johonkin kristilliseen seurakuntaan ja turvallisuuspalvelun KGB:n vaatimuksesta erotettiin puolueesta, minkä vuoksi hänen täytyi jättää myös yliopisto.
 17. M. G. Makarovin vaimo, myöhemmin myös itse filosofian tohtori.
 18. 1970- ja 80-luvulla valtiolta pyrki välttämään joukkopidätyksiä ja käyttämään sivistyneistön rankaisukeinona ensisijaisesti oppineena toimimisen estämistä.
 19. Modernissa länsimaaisessa filosofisessa diskurssissa erotetaan opetuksen (järjestelmän) kannattaminen jonkin siihen kuuluvan väitteen kannattamisesta tai sellaisesta väitteestä inspiroitumisesta. Inspiraatiota voi saada myös vaikkapa tieteiskirjallisuudesta. Tästä johtuu, että joidenkin Marxin väitteiden kannattaminen nähdään erillisenä marxismin kannattamisesta; teknologinen determinismi tai talouden (ainakin vapaan markkinatalouden) ensisijaisuus muihin seikkoihin nähden ovat yleisesti tunnustettuja väitteitä, mutta nämä väitteet olivat tunnusomaisia myös Marxille.
 20. Erotan Neuvostoliiton Neuvosto-Venäjältä, koska Viro ei ole milloinkaan ollut osa Venäjää. Erotan myös Neuvosto-Venäjän muuntotyypisistä Venäjällä esiintyneistä yhteiskunnista. Kyseessä on selvästi erotettavissa oleva yhteiskuntatyyppi, ja tämän tyyppin edustajia kutsun neuvostotyyppisiksi yhteiskunniksi. Niitä ovat edelleen Kuuba, Pohjois-Korea ja osin Kiina.
 21. Neuvostoliiton tohtorin arvo, jonka myönsi Korkein Arviointikomisio jonkin alueen tieteellisen neuvoston ehdotuksesta. Sitä vastavaa tieteellistä arvoa nykyisin ei enää ole.
 22. Vahvistettuihin opetusohjelmiin sisältyi myös aasialainen filosofia, mutta ei-filosoifeille tarjottavan opetuksen laajuus ei sen opettamista käytännössä mahdollistanut.
 23. Nykyisin USA:ssa lähdetään siitä, että nykyinen yliopistosta valmistunut vaihtaa elämänsä aikana toimialaansa keskimäärin neljä kertaa (puhumattakaan kymmenistä työpaikan vaihdoista).
 24. Jos esimerkiksi Tarton yliopisto ilmoittaisi, että se opettaa klassista saksalaista filosofiaa mutta tarjoaisi vain kursin yhdestä Hegelin teoksesta ja yhdestä Kantin teoksesta, niin se ei antaisi filosofista sivistystä, vaan tyydyttäisi opettajien itsensä toteuttamistarvetta ja mahdollistaisi niille mukavan elämän. Opettajat olisivat silloin itseään eivätkä opiskelijoita varten.
 25. Cambridgen yliopistossa filosofian jatko-opiskelijoiden opetukseen kuuluu seminaari johon ohjaajat eivät osallistu.
 26. Taras, Raymond, The "Meltdown" of Marxism in the Soviet Bloc: An Introduction. Teoksessa *The Road to Disillusion: From Critical Marxism to Postcommunism in Eastern Europe*. M. E. Sharpe, Armonk NY 1993, s. 3–17, Scanlan, James P., From Samizdat to perestroika: The Soviet Marxist Critique of Soviet Society, emt. s. 19–40.
 27. Vrt. Gellner, Ernest, *State and Society in Soviet Thought*. Basil Blackwell, Oxford 1998, s. 162–163.
 28. Aikaisempi sukunimi Pork.
 29. Künnapas, Theodor, *Suured mõtlejad : põhijooni filosoofia ajaloo*. Eesti Kirjanike Kooperatiiv, Lund 1966.
 30. Filosofian opettaminen lukioissa on kyseenalaista toimintaa, koska sen edellyttämä minimaalinen tuntimäärä on aika suuri. Nykyaikaiset ongelmaperusteiset oppikirjat on opetuspiireissä ilmeisesti tuntemattomia ja jopa käsittämättömiä. Künnapasin kirja ei opeta filosofien argumentaatiota, Graubergin ja Kivinurkin oppikirjasta puuttuu niin filosofia kuin myös historia (vrt. *Akadeemia* 1992, no 2).
 31. Niteet oli numeroitu 1–36. Lembit Valdin kirja kerättiin heti ilmestymisen jälkeen pois painovirheiden takia. Korjattua laitosta ei kyetty enää kuitenkaan julkaisemaan.
 32. Rem N. Bljumin lempiäiheita.
 33. Neuvostoliitossa vallitsevan antisemitismin vuoksi hän ei saanut heti vakituista virkaa edes Tarton yliopistossa.
 34. C. G. Hempelin mukaan eksplikaatio tarkoittaa, että tavallisesti monimerkityksiselle käsitteelle kiinnitetään vain yksi merkitys tai annetaan kokonaan uusi (vaikkakin edellisille sukua oleva) merkitys.
 35. Virallinen filosofia korosti idealismin sosiaalisia juuria pyrkien tätä kantaa sillä tavoin diskreditoimaan *ad hominem*-tyyppisellä argumentoinnilla. Laajentaen tätä käsitettä M.G. Makarov muutti tämän pyrkimyksen ei ainoastaan loogiseksi virheeksi vaan myöskin sisällöllisesti epätarkoituksenmukaiseksi.
 36. Lössenko edusti oppia, ei tiedettä.
 37. Looming julkaisi kirjasta arvostelun, jossa rohjettiin huomauttaa että U. Uri ei ollut maininnut J.S. Millin klassista teosta *Vapaudesta*. (Looming 1985 no 12, s. 1704). Millii sai kirjastossa lukea, mutta hänen ajatuksien rehellen pohdinta ei olisi päässyt painoon asti. Parhaassa tapauksessa Millii saattoi esipuhefilosofisesti luokitella "ei kaikkein kiroitumpien" vihollisten joukkoon.
 38. Dialektiikka oli tietävästi olemassa jo ennen Marxia ja Engelsiä, Biberlin- Arsenjevin dialektiikalla Venäjällä oli vähän yhteistä marxismin kanssa
 39. Virossa E. Loone sai julkaista kirjan mykyajan historian filosofiaista, mutta Moskovassa hänen ei sallittu näin otsikoida väitöskirjaansa. Andrus Park väitteli filosofianhistoriasta.
 40. Historianfilosofian tekeminen on nykyisin Virossa päätynyt, muualla siitä on tullut filosofian vähämerkityksinen osa. Alan julkaisu *History and theory* etsi hiljattain käsiinsä Eero Loonen sähköpostiosoitteen ja alkoi lähettää sinne sisällysluetteloitaan.
 41. Looming oli virolaisen vastakulttuurin sisällä poikkeus, julkaistessaan historianfilosofiasta myös muuta kuin populaarifilosofiaa.
 42. Lääkintä- ja yritysetiikka ovat nykyisin englanninkielisessä etiikassa vahvasti nousemassa.
 43. Tähän toteamukseen perustuu Gellnerin-Parsonsin historiallinen sosiologia.
 44. Pari kirjoittavaa ihmistä ei ole sukupolvi.
 45. Todellisuudessa myös ranskalaisten systeemiulojen välillä on olemassa kommunikaatio, englanninkieliseen maailmaan viitataan vain esimerkinomaisesti.
 46. Emootiot eivät ole ajatuksia, mutta viimeisen vuosikymmenen aikana ovat filosofit alkaneet osoittamaan, että löytyy emootioita joilla voidaan omistaa rationaalisuuden ominaisuutta. Vrt. de Sousa, Ronald, *The Rationality of Economics*. The MIT Press, Cambridge MA 1995.